

332
i.

19-20
hím

MEGYEI MONOGRAFIÁK.

MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA A XIX. SZÁZAD VÉGÉN.

KÖZREDOCSÁTJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA STATISZTIKAI
ÉS NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA.

2-7. 1063175

SOMOGY MEGYE

IRTA

IFJ. GRÓF SZÉCHENYI IMRE

FELOLVASTATOTT A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA II. OSZTÁLYÁNAK
1892. ÉVI ÁPRIL HÓ 4-ÉN TARTOTT ÜLÉSÉBEN.

(5 GRAFIKAI RAJZZAL.)

Ára: 30 kr.

BUDAPEST, 1892.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1063175

SOMOGY MEGYE

IRTA

IFJ. GRÓF SZÉCHENYI IMRE

FELOLVASTATOTT A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA II. OSZTÁLYÁNAK
1892. ÉVI ÁPRIL HÓ 4-ÉN TARTOTT ÜLÉSÉBEN.

**MTA
KIK**

00004 13186 1

BUDAPEST, 1892.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

111641

A mai Somogy megye vidéke Szent István királyunk korában tűnik fel először történelmünk lapjain, a mennyiben tudtunkkal e táj képezte országunk azon zugát, mely a mindent meghódító kereszténységnek legszívesebben tudott ellentállni. Ezen vidéknek, a hajdan sokkal nagyobb Balaton messze kiszögellő mocsarai által járhatlanná tett rengetegeiben védte Koppány vagy Kupa herczeg az ősi vallás utolsó foszlányait; tanujelét adva azon egészséges konzervativizmusnak, mely szilajság és bizalmatlanság jellegével párosulva, közel egy ezredéven keresztül képezte e lakosságnak jellemző tulajdonságait.

Kupa várának még mai napig is láthatók hatalmas falai, de sajnos, nem fennállva már, csak nagyméretű alapzataikban! Ugyanigy vagyunk a jellemző tulajdonságokkal, megtalálhatjuk őket még ma is — ha keressük, — de többnyire csak alapvonásaikban. Mely alapvonásoknak azonban mai kifejlődése nem mindig üdvös hatású következményeket von maga után. Mert míg népünk konzervativizmusa már csak a földművelés haladásának kerékkötőjeként szerepel, addig szilajsága mai napság csak a választásoknál, bizalmatlansága pedig főleg a föld népének adott jóakarató tanács alkalmával nyilatkozik. No de térjünk a tárgzyhoz!

* * *

Somogy megye, melynek mai kiterjedése 6530⁹⁴ ☐ km. régebben még sokkal nagyobb területet foglalt magában.

A középkorban Horvát-Szlavonország néhány várispánsága is ide tartozott, sőt 1596-ban Rudolf király VII. dekretumának 41. pontja szerint Zala megyével együvé kapcsoltatott, ily alakban élván át az egész török hódoltság sanyarú idejét, míg nem 1716-ban III. Károly I. dekretumának 86-ik pontja ismét önállóságába helyezi vissza Somogy megyét.

De még most is feltalálható az egész vidék viszonyain a rabiga utóhatása, ha összehasonlításokat teszünk a Dunántúl más, a török által hosszabb ideig nem birtokolt területekkel. Mennyivel előbbre van ott a nép közgazdasági fejlettsége! De meg vannak még nyomai a török szokásoknak is, főleg a viseletben, leginkább déli Somogy református lakosságában, a hol a nők fehérben gyászolnak és gyakran fehér kendő vagy fátyollal bekötött szájjal járnak, a mi élénken emlékeztet a török nők viseletére.

A népviselet egyébiránt — elég sajnós — napról-napra jobban vesztí nemcsak festői de az ősi szokásokhoz ragaszkodó nemzeti jellegét is. S habár e panaszra azt a vigasztaló választ hallhatjuk, hogy »civilizálódunk«, még mindig kétes, hogy a civilizáció ezen következménye áldásos-e? Mert ne feledjük, hogy a nemzeti ruházatot részben maga a nép szőtte, részben a falusi kisipar készítette, és úgy megkészítette, hogy még frágila is maradt.

A civilizáció öltözéke brünni gyárakban készül és holmi Rothberger-fajta monstre-szabóműhelyek révén mint kész árú jut az úgynevezett vándorló »uriruha-raktárosok« által a somogyi vásárookra. Ott látszólag ugyan nem drágán veszi meg a földmívelő nép, de esztendőre már újjal kénytelen pótolni.

Tán külsőségekben még legkonzervatívabbak a somogyi németek (svábok), kik, bár mindannyian már tudnak magyarul is beszélni, régi népviseletükből még semmit sem engedtek. Megyénk néhány nagyura által a mult században, nagyrészt Württembergből hozattak be és dohánytermelés czéljából a leghomokosabb irtási talajok környékén telepítették le. (Szulok, Barcs, gr. Széchényi Ferencz által, Mike, Somssichok által, Teklafalva, Czynderyek által stb.) Van még ezen kívül néhány német telepes falu, nem dohánytermelő, a baranyai határ mentében, de ezek, úgy látszik, a baranyai és tolnai németekkel együtt vándoroltak be Magyarországba.

A szláv elem a Dráva melletti szlavon határ mentében található, nem könnyen magyarosodó, különben dologtalan, vagyonilag (a magyar népség javára) pusztuló faj. Egészen más természetű azon néhány a balatoni lápokba telepített horvát ajkú község, mint Buzsák, T.-Szentpál, Varjaskér és Táska, melyek szép, egészséges, munkás és magyarosodó lakókkal birnak. Különben Somogynak népessége túlnyomólag tiszta magyar és a dunántúli kulturegyesületnek e tekintetben talajt a működésre nem szolgáltat. A legújabb népszámlálás 90% magyar anyanyelvű lakosságot mutat ki.

Az *iskolai viszonyok* is e tekintetben nagy javulást mutatnak, mert míg:

az 1879/80. tanévben volt 354 magyar, 36 magyar-német és 6 tót tannyelvű iskola,

addig az 1889/90. tanévben van 381 magyar, 34 magyar-német és 4 tót tannyelvű iskola,

azaz a magyar tannyelvű iskolák közel 8%-al szaporodtak 10 év alatt.

A néptanítás ügye általában szép haladást mutat. Legalább a tanfelügyelőség kimutatásaiból azt látjuk, hogy a rendes iskolába járók száma míg 1879/80-ben 44 ezer volt, tíz évvel később már tíz ezerrel szaporodott, vagyis 22%-al, a vasárnapi iskolások száma pedig éppen 47%-al. S míg az iskolába nem járó tankötelesek, tíz év előtt az iskolába járóknak 16%-át képezték, ma már csak alig haladják meg a 6%-ot.

Somogy vármegye földrajzi fekvésénél és talajviszonyainál fogva általán *egészségesnek* mondható. Hátrányára szolgál, hogy az északi és keleti szeleknek védtelenül ki van téve; előnyére, hogy aránylag kevés álló — stagnáló — vize van. Epidemikus betegségek csupán a Dráva partján fordulnak elő, minő a malaria és annak következményei. Itt fészkelte meg magát főleg a horvát ajkú, a tisztaságra kevés gondot fordító lakosság körében a szemcsés köthártyalob (trachoma) és — mivel a kezelés körül a kormány és vármegye semmi szigort sem fejt ki — tartja magát évek óta.

Sajnos tünetemény, hogy a tüdővész, tüdőgümőkór és az ezekkel rokon mirigy- és csontbántalmak esetei évről-évre szaporodnak nemcsak a városok, hanem a falvak és puszták lakói között is. Okozói és terjesztői ezen bajnak a rossz lakásviszonyok, zsúfolt együttlakás, hiányos táplálkozás, né-

mely káros népszokások, minők pl. a korecsmi tánczmulatságok, melyekben a serdülő, éretlen ifjuság is résztvesz, a dohányzás rossz szokása 12—16 éves gyermeköknél stb. stb.

A bujakóros nemi bántalmak statisztikája évről-évre némi javulást mutat. A viszonyok ebben a tekintetben a vármegye északi és keleti vidékein határozottan jobbak, mint a déli részeken. Ez utóbbi helyen, nevezetesen a nagyatádi, csurgói és szigetvári járásokban sok cigány lakik, ezek közt véralkatuknál, erkölceiknél és szegénységüknél fogva nagyobb mértékben el van terjedve a bújakór. A földnépe körében főleg a kiszolgált és hazabocsájtott katonák terjesztik.

Ezen elősorolt bajok, melyek részben a természetadta viszonyok s külső behatásokban találják eredetüket, még nem bizonyítják közegészségi állapotunk rendezetlenségét, de annál inkább nyilvánul ez a járványos bajoknak mód nélkül való elharapódzásában.

A megye 42 egészségügyi járásra van felosztva, melyek közül csak 2 betöltetlen; de azért még a járványos gyermekbetegségek elleni védekezés eredményén sem nagyon látszik meg. Hisz az idén is csak a vörheny- és difteritiszben elhalt gyermekek száma az első félév alatt a megye összlakosságának $\frac{1}{2}\%$ -át képezi. Az annyi, mint 1 egész $\%$ egy év alatt.

Nagy szó ez, ha a magyar nép szaporodásáról van szó!

Különb az átlagos gyermekhalandóság az utolsó években valamivel apadóban van. Kivált ott, a hol óvodák vannak, a melyek különben egyesek áldozatkészségéből szépen szaporodnak. Persze, járvány idejében az óvoda épp oly kevéssé előnyös, mint maguk a népiskolák és rendesen a terjedést már elősegítették, a mielőtt bezárásuk bekövetkezik.

El kell egyébiránt ismernünk, hogy bizony a somogyi népet vajmi nehéz reá birni, hogy orvoshoz folyamodjék, kivált ha a gyermekéről van szó, a melyet ugy sem nagyon sajnál elveszteni. De különben is a fatalizmus, indolencia, babonáság, bizalmatlanság mind megannyi válaszfalat képez az orvos és paraszt közt, melyet áttörni rendesen csak a végveszélytől való, sokszor kései ijedség szokta.

Népünk ezen jellemvonásának ismerete, s tán egy jó adag bizalmatlanság az általános orvosi tudományban, magyarázhatják csak meg azt, hogy a vármegye 1883-ban a járásorvosok intézményét a megyében megszüntette azon indoko-

lással, hogy a megtakarított 3200 frtot egy 9-ik szolgabírói hivatal felállítására fogja felhasználni. Daczára ennek, ezen hivatal még mai napság sincs felállítva.

No de ezek a multnak mulasztásai és újabban ez irányban is kérlelhetlen szigor pótolja a lazább felfogást, melynek üdvös eredménye a megyei közigazgatás egész vonalán mindinkább észrevehető.

Ezuttal még egy nagyon szomorú jelenségre kell kiterjeszkednem, mely elég sajnós, a megye egy részének jellemzéséhez tartozik és mely tulajdonkép ezen egészségügyi szakasznak függelékét képezi. Ez a megye délnyugati részében oly mélyen elharapódzott *szaporátlanság*. A nagyatádi és szigetvári járásoknak helvét hitvallású községei, számre mintegy 30-an, az 50-es évek óta nemhogy nem szaporodnak lélekszámban, de van köztük olyan is, melynél következetes fogyás észlelhető. Ily községekben nincs család, a melynek több gyermeke volna 1, legfeljebb 2-nél; harmadik csak akkor lát napvilágot ha az első kettő közül egy elhal.

Az anya egészségére oly felette káros hatású gyermekelhajtással »szakértő« öreg asszonyok, ugynevezett kenő asszonyok rendszeresen foglalkoznak és gyilkos manipulációjuk csak a legkritkább esetekben kerül az igazságszolgáltatás kezei közé. A nép pártjukat fogja, őket fel nem jelenti, ellenük nem tanuskodik. Hisz büntársak és egy célra dolgoznak! De annyira megy e megrögzött felfogásuk, hogy a közülök való oly asszonyt, kinek 2-nél több gyermeke van, kigunyolják, megbélyegzettnek tekintik és megvetésüket éreztetik vele.

Ezen megdöbbentő jelenség, mely a nép között élők előtt már régóta ismeretes, csak a legújabb időben keltette fel a közigazgatás figyelmét, leginkább a mióta az 1890-iki népszámlálás hivatalos számokban is kifejezésre juttatta ez ijesztő stagnatiót.

Az ügy állásáról tán legvilágosabb képet alkotunk magunknak, ha ezen kérdés tanulmányozására a megye által kiküldött bizottság jelentését röviden ismertetem.

»Mi is teljesen egyetértünk az említett járások értekezleteinek ama nézetével, hogy a kedvezőtlen szaporulat okai: a nemzéssel való visszaélés, a termékenyülés erőszakos gátlása és a magzatelhajtás tényeiben állnak.

Egyetértünk továbbá abban is a járási értekezletekkel,

hogy népünknek a természet örök törvényei ellen való eme küzdelmét főleg azon anyagi érdek sugalmazza, hogy az atyai birtok megosztását lehetőleg meggátolja, a család megélhetését könnyítse és csekélyebb számú maradékának minél előnyösebb helyzetet biztosítson.

Vizsgálódásunkat arra is kiterjesztvén, hogy vajjon népünk emez erkölcstelen üzelvei mely időkre vezethetők vissza, s illetőleg mikor vették azok kezdetüket? Azon meggyőződésre jutottunk, hogy az 1850-es évek előtt a szóban forgó közösségeknek anyakönyvei még rendes szaporodást mutatnak, csak azóta nő a szaporatlanság évről-évre, kezdetben lassankint, újabban óriási léptekkel, a mi arra enged következtetni, hogy a bűn a volt urbéres vagyona feletti önrendelkezési joggal, a birtokfeldarabolási szabadsággal egyidejűleg vette eredetét.

Mindenesetre fájdalommal kell konstatálnunk, hogy ezen bűn terjedésénél kevésbé visz szerepet a szükség nyomasztó érzése, mint az erkölcsi érzéknek ugyszólván teljes hiánya; mert minél vagyonosabb a család, annál gyakoribb a szaporatlanság, míg megfordítva a szegények szaporasága ellen panaszkodni kevésbé lehet.

Az emberi művelődés kinövéseit a nép megérti, felfogja és megkedveli a nélkül, hogy a művelődés valódi vívmányai iránt fogékonysággal bírna.

Ily helyzetben nekünk az a véleményünk, hogy a konstatált baj orvoslásának eszközeit három irányban kell keresni; egyik:

a nép erkölcsi érzékének megjavítására való törekvésben; a másik

oly intézkedések szigorú alkalmazásában állana, melyek a bűnök elkövetését megnehezítenék, s a harmadik

gondoskodni oly tényezőkről, melyek anyagi érdek szempontjából is ösztönül szolgálnának más irány előmozdítására.

A nép erkölcsi érzékének megjavítása első sorban — illetve majdnem kizárólag — a vallás szolgáitól és a nép tanítóitól várható. Ők igyekezzenek minden rendelkezésükre álló eszközzel, tanácsaikkal, oktatással, a tisztességes családi élet előnyeinek feltüntetésével, a maradékokban való öröm és boldogság megértésére vezetni a nép gondolkodását.

Nagyban elősegítené e részben az egyesek buzgó működése.

dését oly társulás, mely szerint azon községek lelkeszei, a mely községekben a szóban forgó bűnök elterjedve vannak, a szigetvári és nagyatádi járásokban *ad hoc lelkészi körökké* alakulnának s évenként legalább egyszer összejövén, egymásnak tüzetes jelentést adnának az év folytában tapasztaltakról, ez irányú működésük eredményéről, közölnék egymással a használt javítási eszközöket s azok hatását, szóval a kérdést folytonosan ébren tartva, a siker elérése céljából nemes versenyt fejtenének ki.

Eljárásukról, évenként tartandó gyűlésükből, jelentés volna teendő a vármegye alispánjához.

II. A bűnök elkövetésének gátlására szolgáló eszközök tekintetében a következőket javasoljuk:

1. A törvényen kívül különvált házastársak együttélésére a közhatóságok a kényszereszközök nyújtásával adjanak az egyháznak segédkezet.

2. A kenő asszonyok a legszigorúbban üldöztessenek.

3. Magzatelhajtási bűnök körüli késedelmes eljárás helyett eszközöltessék ki az igazságügyi kormánynál, hogy ily bűnök feljelentése esetén, azonnal a helyszínén tartassék meg a vizsgálat s az ily ügyek minden forumon soron kívül intéztessenek el.

4. Gyógyszertárak a nemzés elleni bűnök végrehajtására alkalmas szereket orvosi rendelvénny nélkül ki ne szolgál-tassanak.

III. A baj terjedésének mérséklésére s ellenkező irány támasztására javasoljuk:

1-ször. A bába-ügy akként legyen rendezve, hogy csak okleveles bába alkalmaztassék, a ki a község pénztárából kapja tisztességesen kimért összes járandóságát, s így az egyes szülési eseteknél a szülőnőktől külön díjat ne követelhessen; mégis a bába fizetése ne adókulcs szerint legyen kivetve, hanem az élő gyermekek száma alapján fordított arányban fokozatosan úgy, hogy a több gyermekes családfő kevesebb és a kevesebb gyermekkel bíró több százalékkal járuljon hozzá, a gyermekkel nem bíró házaspár az egy gyermekkel bíróra eső összegnek kétszeresét fizesse.

2. Társadalmi uton odahatni, hogy a szülők végrendel-kezés, vagy egyéb vagyonátruházás esetén, a köteles osztály-

rész rendelkezése iránti jogukat érvényesítsék s így a vagyon együttmaradását elősegítsék.

3. Egy családból két egyidőben tanuló tanköteles gyermeknél több gyermek után, teljes tandíjmentesség adassék és pedig a gyermekek 6—15 éves koráig.

4. A községben alap teremtenő, ugyanazon adókulcs szerint, mint a bábára nézve fentebb javasoltuk és ezen alapból jutalmaztassanak azon szülésznők, sőt mások is, kik gyermekhajtás és gyermekölési eseteket feljelentenek, a meny-nyiben ezek bebizonyítást is nyernek.

5. A köznép a fényűzés túlzásainak, a keresztelési, lakodalmi és temetési ünnepélyek költséges voltának veszélyeire a lelkészek által minden egyes alkalommal figyelmeztessék. A halotti torok tekintetében fentálló tilalmak kijátszásának meggátlására pedig nagyobb gond fordítottassék. Ezen eszközöket mint olyanokat említjük meg, melyek alkalmazása iránt a törvényhatóság saját hatáskörében intézkedhetik s illetőleg lépéseket tehet. Tekintettel azonban azon körülményre, hogy a most még csak egy vidék körén belül pusztító vész ragályos természetűnek látszik s így a vármegye határain túlterjedő fontossággal bír, szükségesnek tartjuk, hogy az országos kormány figyelme a bajra mindenestre felhivassék, mely alkalommal megfontolandó még az, ha vajjon vármegyénk ne bocsátkozzék-e egyuttal oly tüzetes javaslatok tételébe is, melyek törvényhozási utra tartoznának s így jelesen örökösödési törvényeink megfelelő megváltoztatása; (pl. a leánygyermekek egyenlő örökösödési jogának korlátozása) továbbá a katonakötelezettség és hadmentességi díj tekintetében nyújtandó kedvezmények tárgyában olyképen, hogy minden negyedik fiúnak katonamentességét kieszközölné, a mi kétségkívül mélyreható ösztönként szerepelne a szaporúságra.

Ily törvényhozási intézkedések javaslata azonban a mi feladatunk körét meghaladván, azzal zárjuk be tiszteletteljes jelentésünket, vajha javaslatainknak meg lenne az óhajtott sikere!»

Ennyit az ügyben kiküldött bizottság jelentéséből. S most térjünk át a megye külső ismertetésére.

Somogy földrajzi fekvése közgazdaságilag nem mondható kedvezőnek, mert az egyetlen hajózható folyó, a Dráva, csak déli határán huzódik végig.

Hajózható tava, a Balaton, az éjszakin fekszik, az időnként tutajozható Sió pedig, a keleti határán folyik. Vasutai: a déli vasut a Balaton partján fut végig, tehát a megye északi határán, folytatása Zákány-Barcs-Pécs felé a nyugoti és déli határt képezi. Mindezen eddig elmondott *közlekedési vonalak* tehát, csupán e nagy megye szélén fekvő helyeket érintik és így csak a terület kisebb részének tesznek szolgálatot.

Magát a megye közepét csupán egy fő vasuti vonal szeli, a Zákány-Dombovári, mely a székhelyet, Kaposvárt is érinti; de ennek meg az a baja, hogy csaknem egész hosszában a törvényhatósági terület egyetlen jó útja — a Bach-korszakban sok költséggel épült kitűnő Klinker-út mellett halad s így annak kiváló közgazdasági hasznát nemcsak csökkenti de azt bizonyos fokig feleslegessé teszi. Különben is ezen jelenleg első rendűvé átalakított állami vonal párhuzamos irányban fut úgy a Drávával, valamint a pécs-barcsi vasuttal, a Balaton partjával és az ezen parton végig haladó déli vasut részlettel is. Vagyis, egy oly területen, mely körülbelül északról dél felé ép oly kiterjedéssel bír, mint keletről nyugatnak és utóbbi irányban 3 vasuti fővonal 2 hajózható víz és egy elsőrangú országut halad; míg északról délnek a megyén keresztül, még kevéssel ezelőtt, egyetlen egy megbízható közlekedési vonal sem létezett! Mert hisz azon néhány kilométer kőuton kívül, mely még őseinkről maradt reánk s mely egyrésze még nemzedékünk által fentartatik, több nincs is és csak cseppenként készül megyénkben.

Nem azért, hogy közmunkánk nem volna és azt el nem költenők az utakra, sőt nagy munkával és apparatussal hányjuk ki minden tavasszal az útmenti árkot, reá dobjuk a sárt — a sárra; a mi aztán száraz időben egész jó utat ad, de nedvesben annál rosszabbat: két árok között szorított pocsolyát.

Főleg az agyagos talajon a kő nélkül készült út olyan, mint »a hazugság«, — minél többet akarsz rajta javítani, — annál rosszabbá teszed.

Éppen ezen kőhiányon segíteni volnának első sorban hivatottak a viczinális vasutak, melyek által a járatanabb vidékek közlekedése fedeztetvén, idővel köves utak fejlődhetnének. Egy ily helyi érdekű vasutat már is sikerült az érdekeltségnek kiépíteni Szob és Barcs között

és remélhető, hogy a különböző más, szinte észak-déli irányú vonalak, melyek egynémelyikére már az engedélyek megadatnak, előbb-utóbb ki fognak épülni.

Nem hagyhatom itt említés nélkül azon aránytalanságot, vagy jobban mondva igazságtalanságot, a mely különösen a zónarendszer behozatala óta sujtja a cs. kir. szab. déli vasut mentében lakó adófizető polgárokat! Mert míg az állami vasutak és azok fenhatósága alatt álló magánvonalak vidékén fekvő helyek lakói és terményei, a zóna előnyei által a régi és a jelenlegi viteldíj közti különbségben egy magas $\frac{1}{2}$ -ra rúgó indirect adóelengedést élveznek; addig a déli vasut mentiek, mint e haza legmostohább gyermekei, még mindig ezen társaság régi magas viteldíjai alatt görnyednek, pedig ezek magasabbak, mint a magy. államvasútaknak a zóna előtti tételei, s úgy mondják, czéljuk fedezni a déli vasut azon vesztéseit, melyeket az, néhány osztrák vonalain szenved.

A mondottakat az alábbi kimutatás legjobban illusztrálja:

Távolság kilométerekben	Gyorsárúként szállítva		Mint teherárú
	a m. kir. állam- vasút vonalain	a déli vasúton	
		viteldíj 100 kg.-ként o. é. krajczárban	
1—50	18	56	39 ⁸
51—100	36	112	75 ⁶
101—150	52	171	113 ⁴
151—200	68	227	149 ⁰
201—250	81	282	184 ⁸
251—300	93	338	220 ⁴
301—350	105	394	256 ²
351—400	117	450	291 ⁸

Földtani szempontból a megye nagyjából három részre osztható. Keleti része kisebb-nagyobb lejtőkkel s dombokkal elterülő agyagos talaj, mely helyenként erősebb természetű, helyenként homok vegyületű jó buza s főleg sörárpa termő földet ad. Ennek északi kiterjedése Siófoktól Boglárig tart s onnét egyenesen délnek Kaposvár irányában halad és bekerítve az úgynevezett Zseliciséget, egész a Drávaig nyúl. Minél délebbre megyünk, annál erősebbek a lejtők, míg az úgynevezett Zseliciség már egészen hegyes természetűvé válik,

(a legmagasabb pontja 870 láb) ott a völgyek szűkülnek s csergedező patakokat vezetnek a Kapos vize felé. Somogynak ezen része kétségtelenül a legkiesebb s sok idegent, valamint a »homokhát«-ról való sok alsó-somogyit lepett már meg természetű szépsége, sok erdeje, szép kilátásai s harmatos völgyei által.

A másik rész egy széles, körülbelül 2 mértföld széles sávot képez a Balaton s a Dráva közt. A terep tökéletes lapály, itt-ott egy-egy csermely (itt »Rinya«) által szelve, melynek két partját egy rendesen békarokkás rétecske szegélyezi. Talaja túlnyomóan homok, részben olyan, mely mint futóhomok még nemrég a szél játékát képezte.

Ujabbán ezek legnagyobb része megkötöttet, ritkábban akác-, legnagyobb részt erdei- s fekete fenyő-ültetvényekkel, melyek nagy- és középbirtokosainknál, örömmel legyen mondván, már annyira elterjednek, hogy az egész tájképet átalakítják, díszítik s annak egy egészen új jelleget kölcsönöznek. De más oldalról nemcsak talajjavítást eszközölnék, hanem egy nagy jóvedelem-emelkedésnek vetik meg alapját. Mert míg eddig az a homokbuczka legfeljebb mint rossz juhlegelő adott egy pár hatóst, addig a homoki fenyő 30 évi letarolás mellett kat. holdankint s évenként egész 6 forint tiszta jóvedelmet hozhat. A beültetlen homokoknak további értékelésére egyébiránt a legujabbán felkapott homoki szőlőtermelés van hivatva, s remélhető, hogy nagybirtokosaink nemcsak saját regieben fognak ültetni, de telepítés alá is adnak belőle. Különbén ezen egész ugynevezett »alsó Somogynak« megvan a maga tipikus jellege s ez abban fekszik, hogy bár egészen róna, a szem még sem képes messze ellátni, mint az alföldön, mert a látkört mindenütt fák akasztják meg. Ennek oka nem csupán az, hogy ritka út van, mely fasorral szegélyezve nem volna, de legnagyobb részben oda vezethető vissza, hogy a hajdani »erdőországnak« minden lépten-nyomon megvan a maga eredeti bélyege.

Itt a rét mentében egy-egy ősi tölgyfa áll még, melyet a sok száz éven keresztül kiállt szelek sróf alakjára úgy eltorzítottak, hogy talpfának el nem vitte a kereskedő. Amott a kis berekben (nedves rét) égerfákrokból lett terebélyes fákat kimélte meg tulajdonosuk. Főleg a községi legelők nedves helyeit lepik el ezek bőven, míg a szárazabb homokokat sokszor hatalmas méretű nyirfák ékesítik.

Vannak még ősi lábas erdők (öreg-erdők) is, melyek a hajdani fabőségre emlékeztetnek, de itt már többnyire kivágták a szerfának használhatót; nem csak mert pénz kellett, hanem helyes okokból is, mert elszáradt a sudaruk, s most a hitványabb nyír, göcsös tölgy s cseren kívül ott más nem látható. Ezeket többnyire marhacsorda járja s a fakopogató harkály s kolomp hangjain kívül néha alig zavarja meg más az erdei csendet. Az ily területeket azonban mind gyakrabban újabb, fiatal erdőültetvények váltják fel, melyek kiterjedése évről-évre nagyobbodik s melyekben a jövő érdekében történt emberi fáradság, az alkotó erő, vigasztalólag hat a szemlélőre. Alig hiszem, hogy lapályon legyen megye, a mely aránylag annyi sikerült erdei kulturát mutathatna fel.

Ezen táj képezi egyszersmind Somogynak rozs- s dohányzónáját, itt terem az ismert szuloki s miki dohány, melyet régi értelemben vett »szűz« karban megkapni, ez idő szerint már oly nehéz, de mégis oly sokaknak sikerül!

A megyének harmadik legkisebb része, annak nyugati csúcsát képezi. Ez megint egészen agyag s pedig kötöttebb az első résznél s terjed Marczalitól délre Barcsig, a melynek vidékén egész a Dráva s Mura összefolyásáig gazdag fekete alluviumba megy át. Ez, valamint az egész Dráva mente képezi a tengerinek fővidékét, főleg nagy mennyiségű cinquantint szállítanak innét polentának Olaszhonba.

Különben a földterület katasztrális holdankint művelési ágak szerint következőkép oszlik meg:

Szántóföld	Kert	Rét	Legelő	Nádas	Szőlő	Erdő	Terméketlen terület
564.525	10.526	101.872	120.525	3.278	25.152	246.772	97.503

A szántóföld 48³⁹/₁₀₀-a az egész területnek, melyből a községi jegyzőktől kért kimutatások szerint 41⁰¹/₁₀₀ kisbirtokosok, vagyis volt urbéresek, 58⁹⁹/₁₀₀ közép- és nagybirtokosok tulajdonát képezi.

Nagy meglepésemre szolgál, hogy ezen fontos adatokat megszerezhettem s így két csoportban tárgyalhatom a megye gazdasági állapotait. Hisz közgazdasági viszonyokat csakis a helyes társadalmi világításban lehet alaposan megítélni. De sehol sem áll ez annyira, mint éppen Magyarországon, leginkább pedig a Felföldön s Dunántúl. A volt urbéres gazdálkodása egész más szempont alá esik, mint az intelli-

gensebb, közösséget már nem ismerő, közép- és nagybirtokosé. Az Alföldön a vagyonos és gazdagodó tanyarendszerű parasztnál ezen éles határ mindinkább elhalványodik. De úgy a Felföldön, mint Dunántúl annyira fennáll még, és fenn fog még soká állni az az éles válaszfal, mely két tipikus csoportra osztja a földbirtokosok fenn említett két válfaját, hogy soha sem kapnánk tiszta képet, ha azt egy pillanatra is szem elől tévesztenők.

A kisbirtokosok (volt urbéresek) birtoka három részben van kiosztva. Mely szabály alól csupán két község tesz kivételt. Az így kiosztott földeken a három nyomású gazdálkodás üzetik, olyformán, hogy az első évben ugarnak maradt részben, a következő évben őszi gabonaneműek, majd a harmadik évben tavasziak termeltetnek. [A gazdálkodás e módja még a hatvanas, sőt az első hetvenes években is a legtöbb községben, igen kevés birtokos kivételével, a legkezdetlegesebb eszközökkel, mint faeke, faborona és sokszor minden trágyázás nélkül, sekély szántással történt.]

A hetvenes években azonban, okulva a nagyobb gazdaságok által mutatott példán, okszerűbb földművelésre tértek, melyre egyrészt növekedő közterheink elviselhetése által kényszerítettettek is, de másrészt az élénk gabonaüzlet mellett uralkodott kitűnő árak által ösztönöztettek. Primitív gazdasági faeszközeiket vassal cserélték ki; figyelmesekké kezdtek lenni a trágya értékére, földjeiket némelyek javítani kezdték, mélyebben és rendes időnkint szántottak, tisztább gabonaneműek termelésére törekedtek s mind e mellett a hármas vetésforgást megtartották. Ujabban azonban az ugarnak maradt s télen és kora tavasszal némelykor megtrágyázott földjeikbe takarmánynemű növényeket kezdenek vetni; de ez sem történik minden baj nélkül; mert sok községben a közlegelők már feltörvék, s ezeket a közös ugar van hivatva pótolni. Ha azt egyik-másik beveti, hol legeljen a marha?

Innét aztán egy végtelen rendszertelenség származik, mely nagyon gyakran szolgáltat okot az elégedetlenségre a mely a haladásnak korlátul fog szolgálni mindaddig, míg az új mezőrendőri törvény e kérdésnek helyes megoldását szabályozza. Hisz különben nem lehet tagadni, hogy minden conservativismus daczára is, meg ne volna a somogyi parasztnak a gazdasági haladás iránti érzéke, minek tanulságul a következő

kimutatás szolgáljon, mely feltünti, hogy [1885-ben megyém volt urbérései mily gazdasági gépeket birtak:

Faeke	1.349	Cséplőgép-járgány ..	615
Vaseke	19.608	Gőzcséplőgép	23
Faborona	8.823	Szecs kavágó	164
Vasborona	7.328	Rétgyalú	42
Irtó-eke	69	Kukoriczamorzsoló ..	75
Mélyítő-eke	7	Trieur	134
Sorvetőgép	12	Fahenger	981
Másféle vetőgép ..	4	Vashenger	13
Gabona aratógép ..	—	Fűkaszáló gép	3
Szénagereblye	43		

Ezen statisztika általam a községi birák ellenjegyzése mellett a jegyzőktől szereztetett be.

Ha e gazdasági eszközök statisztikáját tekintem, az ugyan még sok kívánni valót hagy fenn, de azok előtt, kik Somogy-megye kisbirtokosainak korábbi gazdasági eszközeit ismerték, lényeges előremenetelt mutat, a mennyiben a legnagyobb részt vasekból, a kisbirtokosok tulajdonában lévő szántóföld 12,1 kat. holdjára 1 eke, majdnem fele részben vasboronából 15,7 holdra 1 darab és a járgányos cséplőgépből 1 községre 2 darab esik. A különböző szerkezetű rosták pedig, mely kimutatásunkból hiányzanak, általán el vannak terjedve.

Közép, de főleg nagyobb birtokosaink gazdasága, úgy a gazdaságieszközök, mint a gazdálkodási rendszer tekintetében, ha nem is kivétel nélkül és minden tekintetben, de általánosan mondva, a megye gazdasági fejlődési korának színvonalán áll. Tapasztalt középbirtokos gazdáink és nagyobb birtokosaink képzett és gyakorlott gazdatisztjei, a talaj minőségéhez alkalmazott vetésforgás mellett következő gazdaságieszközökkel dolgoznak:

Faeke	3	Szénagereblye	476
Vaseke	8.891	Cséplőgép járgányok ..	126
Faborona	1.053	Gőzcséplőgép	260
Vasborona	5.051	Szecs kavágó	369
Irtó-eke	286	Rétgyalú	229
Mélyítő-eke	213	Kukoriczamorzsoló ..	320
Sorvetőgép	505	Trieur	376
Másféle vetőgép ..	126	Fahenger	1.201
Gabona aratógép ..	38	Vashenger	506
Fűkaszálógép	56		

Vagyis: lévén a közép és nagybirtokosoknak összesen 333.013 kat. holdjuk, esik egy ekére 37 kat. hold, a mi egyenlő 49 magyar holddal. Tehát tökéletesen megfelel azon cynosurának, melyet az utolsó 10 évben megyémben a nagybirtok instrukciójára szokás volt felvenni, t. i. 50 magyar holdra egy pár vonós, — vagyis egy eke. Még ezen felül esik a specialis célú ekékből együtt 666 kat. holdra egy darab. Ez mutatja legjobban a mélyebb szántás és így az intensivebb takarmány-termesztés csekély kifejlődését, — mely eddig a nagyobb birtokoknál is nagyon kevés kivétellel, csupán a belsőségre, vagy az ugynevezett takarmányosra szorul.

A vetőgépek száma együtt 631 drb., szinte kielégítőnek mondható, ha tekintbe vesszük, hogy a »közép és nagybirtokosok« szántóföldjei közt fel vannak véve mindazon kisebb középirtokok is, a melyek egy részénél, (talán tökehiány miatt) sajnálattal kell kimondanom, nem nagyon tapasztalható a haladás s így a vetés is még nagyobbára kézzel történik. És azért mégis átlagban 527 kat. holdra, vagyis circa 700 magyar holdra esik egy vetőgép. — Gabona-arató gépek, részben a nem túlságosnak mondható napszámok, illetőleg arató béreknél fogva, részint a csekély bizalom miatt, melylyel a közönség ezen komplikált gépek iránt viseltetik, — csak nagyon gyéren — s inkább kipróbálás céljából vannak elterjedve. Meggyőződéseim, hogy az itt kimutatott 56 drb. közül alig 30—40 százalék van működésben. — A fűkaszálogép, mint viszonyainknak jobban megfelelő, már inkább kezd terjedni, főleg ott, hol uradalmi gépészek, az oly gyakran előforduló javításokat, rögtön és helyben elvégezhetik.

Szecska-vágóból és trieurból körülbelül ezer kat. hold szántóra esik egy darab; ez ugyan nem sok, de épen ezen gépek szaporítására általában észrevehető lendület indult meg. — A cséplőgépeknél látjuk, hogy a gőz a járgányt már jóval felülmulja. Sőt a gőzcséplők némely vidéken már versenyeznek is egymással, úgy hogy némely gőzgéptulajdonos idegen (vendég) cséplést, már 12-ed vagy 13-ad részért is elfogad.

A királyi építészeti hivatal kimutatásából látjuk, hogy az egész megyében volt 1885-ben gőzkazán működésben 353 darab, 1891-ben pedig 415 darab, a mi 6 év alatt 17 százalék szaporodásnak felel meg.

A munka-eszközökről áttérve magára a *kézimunkára*, mindenekelőtt megjegyzem, hogy a megyénknek aratás-időben szükséges kézimunkát, a megye aránylag gyér népessége kellő mennyiségben nem szolgáltathatja, s ennél fogva, főleg a megye nyugati s délkeleti határain a szomszéd megyékből előre szerződtetett aratók vannak alkalmazásban.

Az aratókat leginkább Zala, Tolna, Vas, Baranya megyék szolgáltatják. Az arató-munkabér leginkább 10-ik rész, ritkán 11-ik, még ritkábban pénz, avagy szerződésileg kikötött gabonamennyiség. Legtöbb helyen azonban a 10-ik részen felül még kötelesek 1, vagy 2 hold takarmányt kaszálni. A gabona cséplése, vagy részért, mely esetben 3 százaléktól 6 százalékig változik a munkások díjazása, vagy 40 krtól 1 frt 20 krig fizetett napszámosok közbejöttével történik, mikor is a cséplőgép nagyságától függő munkások száma szerint egy napi cséplés 10—30 frtba kerül. A kaszálás, ha részben történik, a rét jósága szerint $\frac{1}{2}$ résztől $\frac{1}{4}$ részig váltakozik. — Mig a pénzért való munkáért magyar holdanként gyűjtéssel együtt átlag 2—2⁵⁰ frt közt lehet felvenni. A hol a gereblyézést az uradalom teljesíti, ott helyenként 1²⁰—1⁶⁰ frtért is megkapható. Kapás növények munkáltatása 40—60 kr. napszám fizetés mellett, magyar holdanként, tengeri 6—14, répa 8—16, burgonya 8—10 frtba kerül. A munkáltatás közti e nagy különbségeket, részint a napszám-bér ingadozása, részint az időjárás, legnagyobb részt azonban a vidék népességi aránya okozza. Különben legnagyobb részt a kapásnövények még részmmivelés tárgyát képezik. A burgonya feles, mig a répa vidékenkint már harmados, a tengeri meg plane negyedesre is leszállt. A gazdaságokban alkalmazott napszámok értéke felnőtt férfinál az évszak szerint 40 kr. és 1 frt 20 kr. közt váltakozik.

Az elmúlt 24 évnek Somogy megyére vonatkozó terménystatisztikája, melylyel a tisztelt hallgatóságot untatni nem kívánom, arra tanít bennünket, hogy mig az őszi buzával, őszi árpával s rozsossal bevetett területek csupán évenkénti hullámmutatnak, de sem feltűnő emelkedés, sem fogyás nem észlelhető, addig a tönköly termelése szerencsésen lejártá magát. A tavaszi kalászosok, buza, úgy mint rozs emelkedőben vannak, de leginkább az árpa, mely utóbbi főleg a Balaton-melléki árpavidékeken nagyon felkaroltatván, a zab rovására

terjesztetett ki, mert míg az árpa által bevetett terület 9 év alatt 22 ezer hektárról 26 ezerre emelkedett, addig a zab közel 23 ezerről 19 ezerre szállott le. Egyébiránt a zabvetés fogyása nem csak az árpa emelkedésének, hanem azon ténynek is tulajdonítható, hogy az irtásföldek, melyek nálunk az első években kizárólag kukoriczával és zabbal vettettek, már sajnos, — túl vannak ezen első éveken. Csak a legújabb évek árhanyatlása adott ismét nagyobb lendületet a zabvetésnek, mint oly növénynek, melyet a tengerentúli verseny még eddig alig érintett és a mely ennél fogva még legkevesebb árhullámzást mutatott. Az árpa érdekében még felemlitem, hogy főleg a Balaton mentén már a parasztok is chevalier-árpát vetnek és hogy 9—10 frtos árpa nem tartozik a ritkaságok közé.

A vasutaktól beszerzett adatok nyomán legalább megközelítőleg iparkodtam a megye *gabonakivitelének* átlag mennyiségeit megállapítani és a következő eredményt nyertem. Elszállíttatik a megye területéről évente átlagosan

800.000 q. buza 235.000 » árpa,

100.000 » rozs, 50.000 » zab,

a mi az átlagos árak szerint körülbelől 9 millió forint értéket képvisel.

Ha már most azt keressük, hogy mi marad ebből a termelőnek, s felvesszük, hogy a gazdaságok regije és a saját fogyasztás az összes állattartásból való jövedelmen felül még a tengeri árat és a fenti gabonajövedelem egy negyedét felemésztí, marad a 9 millióból 6,750.000 frt. Ezt felosztva a megye szántóföld és rétösszegére, esik egy kat. holdra 10 vagy egy magyar holdra 7 frt 50 kr. Ha pedig a felosztásra a legelőt is bele vesszük, akkor k. holdjára 8, magyar holdjára 6 frtot nyerünk. A mely egységárak meglehetősen meg is közelítik a megye területén divó átlagos földbéréket.

És ez némileg megnyugtat az iránt, hogy a sok oldalról meglehetősen fáradsággal összeszedett adatok legalább nagy átlagokban megközelítik a valóságot. De megnyugtat még egy más összehasonlítás is. Ha ugyanis a vasutak által elszállított mennyiséget, valamint a gabonafélékkel bevetett holdszámra szükséges vetőmagot levonom a termésből, megkapom a fogyasztást. Ezen fogyasztási mennyiséget elosztva

a lakosság számával, egy egészen a valószínűségnek megfelelő eredményt kapok. Ezen számításom szerint esnék fejenkénti fogyasztás:

rozsból 1^{sz}₉₀ hektoliter, míg az országos statisztikai hivatal becslése 1^{sz}₉₀.

buzából 0^{sz}₄₇ hektoliter, míg az országos statisztikai hivatal becslése 0^{sz}₉₀.

Rozsból tehát az eredmény majdnem egyezik, a búzá-nál mutatkozó nagy különbséget pedig annak vagyok hajlandó tulajdonítani, hogy népünk jóval több kukoriczát fogyaszt a buza rovására, mint azt a rendes statisztikai becs-lésnél felvenni szokás. A mi annyit tesz, hogy rosszabbul táplálkozik mint a hogy rendszeren felteszik róla, — mit egyébiránt az ujonczozási első korosztály haladó fejetlensége is bizonyít.

A megye állattenyésztésének alapjául szolgál 101.872 k. hold természetes kaszálón és 120.525 k. hold legelőn kívül az összes mesterséges takarmánytermelésre felhasznált terület, közel 30.000 hold.

A természetes kaszáló kis- és nagyobb birtokosok között következőkép oszlik meg:

Kisbirtokosok tulajdona = 47^{sz}₆₁%

Közép- és nagybirtokosoké = 52^{sz}₃₉%

A rétművelés kisbirtokosainknál a legkezdetlegesebb, a lapályos helyeken fekvő rét-területek okszerű árkolásáról szó sincs, a hol mégis az árkolásnak némi nyomai látszanak, az a legczélszerűtlenebb és a legelhanyagoltabb állapotban van; ennek következménye, hogy egyes vidékek egész évi szénatermését csekélyebb záporok is tönkre teszik. A rétföldek gondozása legfőlebb a vakondturások eltergetése és némely vidékeken igen szórványosan a tavasszali megboronálásban nyilvánul. A hol pedig a trágyahiány miatt kimerült rét nagyon keveset, avagy semmit nem terem, főlészántják és gabonával, néhol takarmánnyal vetik.

Nagybirtokosaink rétművelése is távol áll a kor kívá-nalmától, a mennyiben alagsővezést csak újabban kezdenek létesíteni, a réttöntözést pedig, azt lehet mondani, nem ismerik.

A legelőket a kevésbé értékes rónák és a cserjékkel borított dombos helyek képezik. Míg az erdős legelők, sokszor nedves berken vonulnak végig. Az egyes vidékek helyrajzi és

talajviszonyai szerint használhatóság tekintetében nagyon különbözök, általában azonban kedvező időjárás mellett legelő állataink nyáron át kevés istállózást kívánnak, főleg az erdei legelőkön.

Statisztikai adatok szerint a takarmánynyal bevetett terület nagysága 11 év alatt közel megkétszereződött. 1880-ig változatos, de 1882-től fogva fokozatosan emelkedik, mi nemcsak a nagybirtokok rendezésének, hanem azon körülménynek is tulajdonítható, hogy utóbbi időkben kisbirtokosaink is mindjobban kezdenek vetett takarmányt és pedig nem annyira lóhert, luczernát, mint zabos-bükkönyt termelni.

Az utolsó állatszámolás Somogy megyében 122 ezer darab *szarvasmarhát* mutat ki. Ebből 6% színes, ugynevezett csira, mely inkább a nagyobb helységek körül csoportosulva, részint nagyobb tehenészetekben, de itt tiszta törzsfajban található. Az összes létszámban van még 4% bivaly, melyek többnyire a balatonmelléki nagy lápok kihasználására tartatnak. A többi még mind a magyar fehér marhához tartozik s az el nem darabolt közlegelőjű községekben még a parasztbirtokosnál is szép fajjellegű példányokban található. Bár sajnos, a hanyatlást tagadni nem lehet. Hisz magából állatstatisztikánk összehasonlításából is kitűnik, hogy 15 év alatt a megye szarvasmarha-állománya 4%-kal fogyott.

Kétségtelenül szomorú tény ez, főleg ha tekintetbe vesszük, hogy csak az utolsó 5 év alatt Magyarország szarvasmarha-állománya 6.12%-kal növekedett. Ha már most a szarvasmarha apadását a mesterséges takarmányterület (fentebb kimutatott) növekedésével állítjuk szembe, arra a következtetésre jutunk, hogy a mesterséges takarmány szaporodása nem az állatállomány számát emelte, hanem csupán az elkövetett bűnökért tett eleget, azaz a feltört réteket és legelőket volt hivatva helyettesíteni s talán részben az erdőknek befásított legelőket is.

Nézzük most kissé közelebből a szarvasmarha-állományt, hogy tisztában lehessünk az iránt, miként állunk másokhoz képest:

Egy ☐-kilométerre esik szarvasmarha:

Angliában	31.3
Németországban	29.2
Ausztriában	28.6

Franciaországban	21·7
Olaszországban	16·1
Somogyban pedig	18·2

Tehát csupán a selyembogár, olajbogyó és narancs hazája az, a mely területarányban nálunknál kevesebb szarvasmarhával bír. És csoda is volna, ha még azt sem volnánk képesek túlszárnyalni.

A népességhez viszonyítva, már máskép áll az arány, mert:

1000 lakosra esik szarvasmarha:

Németországban	355·1
Ausztriában	345·0
Franciaországban	317·0
Angliában	277·0
Olaszországban	170·0
Somogyban pedig	399·0

Itt már léleglől állunk. A mi egyébiránt legjobban tanuskodik aránylag gyér népességünk s extenzív közgazdasági viszonyaink mellett. Mert itt még az iparosnak s a szolgának (béres), sőt némely zsellérnek is megvan a maga tehene!

A tehénállomány szerint pedig Somogyban:

esik 1 □ kilométerre 6·8 db., ezer lakosra pedig 145 db.	
míg az egész Magyarországon » » 6·46 » » » » 180 »	
Dunántúl pedig » » 8·11 » » » » 137 »	

A miből látható, hogy bár a tehénállomány lakosság arányában a magyar viszonyokhoz képest elég nagy, a területéhez viszonyítva mégis a civilizált Dunántúl átlagától messze elmarad, és leginkább karakterizálja a megyének extenzív természetét.

A szarvasmarha-állomány $\frac{2}{3}$ -a van parasztbirtokosok kezén, míg csak $\frac{1}{3}$ képezi nagy- és középbirtok tartozékát, mégis akkora az értékkülönbség az előbbi hátrányára, hogy az $\frac{1}{3}$ értéke alig képvisel kevesebbet, mint a parasztsmarhák összege, s nagyon szomorú, hogy e tekintetben a népies szarvasmarha-tenyésztés emelésére oly kevés történik.

A megye *lóállománya*, mely hajdan büszkeségét képezte, az utolsó félszázad alatt úgy mennyiség, mint minőségre apadt. Hisz az öregebbek szavai szerint ifjúkorukban még a jómódú parasztok is többnyire négy lóval jártak, míg a

mostani generáció ilyet még elképzelni sem tud. Egyébiránt a mennyiség apadása, mely még a hetvenes évek óta is 4⁰/₀-ot meghalad, korántsem oly ijesztő jelenség, mint a szarvasmarhánál. A közlegelők feldarabolásában és a fuvarozások csökkenésében leli természetes magyarázatát. Különben még mindig több a ló Somogyban, mint máshol, mert míg itt 7¹/₂ esik egy □-kilóméterre, addig átlagosan Magyarországon csak 6-s, körülbelül annyi mint Angliában és Németországban.

A lónál egyébiránt a közgazdasági fontosság nem is a mennyiség, hanem a minőségben keresendő. S e tekintetben a legújabb időben tagadhatlan előmenetel tapasztalható, nem csak a nagy ménesekben, de kivált a népies tenyésztésben. Az állami méntelepek, kiállítások, versenyek és katonai lóversenyesek mégis csak megteszik a kellő hatást és ma már a megye bizonyos vidékein oly szép lóanyagot látunk a földműves kezén, a melyet némely ménes-tulajdonos csakugyan megirigyelhetne. Legnagyobb kárukra szolgál azonban azon rossz szokásuk, hogy a csikót korán veszik használatba. Hogy ez mennyire általános, azt nemcsak a nép közt élő ember a saját tapasztalataiból ismeri, de még a statisztikából is kitűnik. Ha ugyanis a volt urbéreses birtokában lévő ekéket az 1884-iki állatstatisztikával összevetjük, feltűnő, hogy a somogyi volt urbéreses összes vonóereje, nevezetesen ökrök (teheneket itt nem jármóznak), kanczák, heréltek és mindenfajú 4 éves lovak összege párosával számítva nem szolgáltatnak elég vonós erőt a kimutatott ekékhez. A hiány pedig éppen akkora, hogy a kimutatott 3 éves csikók által fedezhető. Nyilvánvaló tehát, hogy ezen 3 éveseket is mind igázzák. Legújabbban mégis tapasztaljuk, hogy a jobb lónevelő polgároknál ez a félszeg módszer jobb belátásnak kezd helyt adni. A jó példa általánossá válása nagy mértékben fog lendíteni népünk lótenyésztésén.

Különben érdekes és jellemző, hogy míg magyar népünk örömmel és szenvedéllyel tenyésztí a lovat, addig a németek többnyire csak csikókat vesznek s azokat kihizlalva nagyra növesztve adják tovább, de anyakanczát csak nagyon elvétve lehet náluk találni.

A nagyobb birtokosok ménesei is apadóban voltak az utolsó 30 év alatt, de a legújabb időben nem várt mértékben

szaporodnak. Az idei összeírás mutatja, hogy csakis oly ménes, a melynél legalább 15 anyakancza képezi az alapot, Somogy-megyében 34 van, a melyek anyagját 921 kancza képezi. Ezekből 34 telivér, 142 nehéz munkás (nori, percheron), 749 pedig félvér, részben lipiczai. Ezenkívül még csaknem minden közép- és nagybirtokosnak megvan a maga kis lótenyésztete, melyben a körülményekhez képest 4—14 anyakancza után nevel.

Egyébiránt, hogy mennyiségre ez mily kis részét képviseli a megye lótenyésztésének, mutatja azon tény, hogy az összállománynak csak 14⁰/₀-a van nagy- és középbirtokosok kezében, a többi mind parasztké.

Nagyon jó intézményt tart fenn, már közel 10 év óta a megyei gazdasági egyesület (sajnos, hogy működése mindezideig ez egyetlen fontosabb sikerben összpontosul) azáltal, hogy Kaposvárott évente lódíjazással egybekötött lóeladásokat rendez, mely célra a nagyobb tenyésztők részvényekre 100 lóra való istállót is építtettek. Ez alkalommal rendszeren elég szép számban jelennek meg kivált a bécsi és külföldi vevők és így lehetővé válik az értékesebb lovat is a megye területén értékesíteni. Sajnos, hogy ezen jó alkalmat földmivelő tenyésztőink eléggé ki nem használják. Annál nagyobb áldás reájuk nézve a tavasszal és ősszel megtartott katonai lóbevásárlás, mely a felesleges közvetítő rovására már néhány forintocskát tartott benne a paraszttenyésztőnek úgylis kongó zsebeiben. Csak az a baj, hogy a megrövidített, de annál élelmesebb lókupecz a vásárok előtt, még februárban bejárja a parasztok istállóit és lovaikra mindenféle bajt reá fogván, elhiteti velük, hogy: »a katonák majd úgy sem veszik meg«, s így olcsón kicsikarván a lovakat, nyomban szép nyereséggel tovább adják a lóavató bizottságoknak. Nagyban lehetne tehát a kis tenyésztőktől egyenesen összevásárolható lovak mennyiségét emelni, ha a lóavató bizottságok csak ezen vásárok után, nem pedig előtt fordulhatnának a lóliferans árúi felé.

Főleg a megye homokos részén található nagy számú kopár, csak rövid füvekkel benőtt legelői elkerülhetlenné teszik a juh tartását. A somogyi égájl, talaj és legelő behatása a gyapjura finomítólag hat, a juhtartó birtokosok túlnyomó része a természet ezen irányát jól felfogva már

évszázadon keresztül a superelecta merinót tenyésztette, melynek faját többen a nagyurak közül még e század elején egyenesen Spanyolországból hozatták be. Később a negretti irány tört utat, míg az utolsó évtizedekben a birtokosok egy része nemesített fésűs, sőt kis részben húsbirkára ment át, bár a nagy többség még mindig a kisebb és finomabb irány mellett látszik maradni. Ezek a gyapjút nagy részben saponariás meleg háti mosással, patyolatfehérre mosva, egyenesen francia posztógyárakba szállítják, (a somogyi finom gyapjúnak legnagyobb része Elbeufbe megy), a honnét mint legfinomabb fekete szövet, mint frakk- és reverenda-kelme tér vissza hozzánk.

Nincs idyllikusabb látvány, mint egy verőfényes májusi napon egy erdővel szegélyezett kies rétvölgynek üde zöldjében látni a megmosott, de még nem nyirt juhokat, melyek csak úgy fénylenek a fehérségtől és dideregve szárítják locskos bundájukat a jótévő nap sugaraiban. Mily szép ez, mily munkából áll, mennyi befektetés és tapasztalat kell ahhoz, hogy oly hibátlan szép mosást állítsunk elő; és mégis, mily hálátlanná válik évről-évre mindinkább! A gyapjúárak fokozatosan hanyatlanak, a finomságoknak magasabb fokát mindinkább gyengébben honorálják a vevők. Sokan már zsirban (mosatlanul) kezdenek nyírni s a magas nyereséggel dolgozó gyapjúmosógyáraknak engedik át a mosás munkáját.

Mért nem állanak össze a gazdák, mért nem csinálnak szövetkezetileg gyapjúmosó-gyárat a megyében? A szállítást megtakarítanák és az eddigi nyereség-kevesebblet egy jó része pedig megtérülne a gyári gyapjúmosás olcsósága által. Annál könnyebben keresztülvihető volna ez, miután a juhállomány 98%-a a nagy- és középbirtokosok kezében van s így csak az intelligens, számítani tudó elemmel volna a szövetkezetnek dolga.

A juhállomány egyébiránt a jövődő állatfelvételben valószínűleg tetemes fogyást fog mutatni, miután az árdepressió folytán a juhot, melyet most már csak »malum necessarium«-nak tekintenek, mindenfelé szarvasmarhával iparkodnak helyettesíteni, a hol csak némikép is megengedik a helyi körülmények.

A sertés-tenyésztésnek 26%-a van csak a nagyobb birtokosok kezében, míg a többi mind parasztok és cselédek közt

oszlík meg. Ez a látszólagos aránytalanság onnét ered, hogy a parasztbirtokos és cseléd mindegyike egyenlő arányban tartja a sertést, vagyis jobban mondva, mindegyik annyit tart, a mennyit csak tud, gazdasági tekintetből akár czélszerű az, akár nem, az illető vidéken. Mert zsirra, szalonnára szükség van, készpénze pedig nincsen, hogy azt a piacon megvegye. A közép- és nagybirtokosok pedig mindinkább felhagynak a sertéstenyésztéssel ott, a hol a vidék nem kiválóan arra való.

Sőt az utolsó évek áringadozásai nagyon sok jobbmodú kisbirtokost is nagymértékben elijesztett a sertéstenyésztéstől, ugyannyira, hogy még a Kaposvár—Zákány közti vasutvonal hosszában évek óta oly virágzó, Sopron és Bécsújhely irányában működő fiatal sertéskivitel is szünőfélben van. A mi annál sajnálatosabb, mert éppen parasztbirtokosok voltak azok, kik ezzel egy nagyon jövedelmező piacot vesztek.

E mellett még elég örvendetes, hogy a barcsi sertéshizlalo részvénytársaság a nyomott árak idejében is szépen haladt, sőt fennállása óta legalább vidékén a már is kedvtelenségnek indult sertéstenyésztésnek ismét újabb lendületet kölcsönzött.

Az egyenkint lehetőleg röviden vázolt állatfajtáknak hasznossága és elegendősége iránt csak akkor szerezhetünk magunknak közgazdasági tájékozást, ha azok számát egy képbe foglaljuk össze. Erre a magyar statisztika által legújabbán használt redukálási alapot véve, legyen szabad egy pár számból álló kimutatást felhoznom.

E szerint Somogy megyében:

Állatnemek	Osztó	A parasztbirtokosok redukált állatállománya	Közép- és nagybirtokosok állománya
magyar szarvasmarha	1	75.464	34.643
színes	1	4.943	2.930
bivaly	1	345	4.270
ló	1	43.661	7.152
szamár-öszvér	1	409	355
sertés	5	25.289	8.785
juh	10	795	50.933
kecske	15	53	4
összesen		150.959	109.072
kecske és sertés kihagyásával		125.617	100.283
Vagyis esik egy darab redukált			

marhára az illető birtokos - kategória

szántóföldjéből 1½ k. hold 3.0 k. h.

kecske és sertés kihagyásával 1½ » » 3½ » »

szintügy: természetes kaszáló 0½ » » 0½ » »

Ebből kitűnik, hogy az átlagos instrukció nem mondható rossznak; a közép- és nagybirtokosnál sem, de legkevésbé a parasztbirtokosnál, vagyis más szóval a trágya-produkcióra az állat megvolna, csak az arra való gond nincs meg. Hisz nagybirtokosainknál is — sajnos — csak elvétve találunk még rendezett s gondozott trágyatelepet; középbirtokosainknál pedig ez éppen a ritkaságok közé tartozik. De mit mondjunk parasztbirtokosainkról, kik nemcsak hogy nem gondozzák, de némelyek még nem is gyűjtik a trágyát, pedig ők épp úgy reá szorulnak, mint a nagyobb birtokosok és kétszer annyi trágyát produkálhatnának jelenlegi marhaállományuk mellett.

De még rosszabb világításban áll előttünk a trágyázás ügye, ha tekintetbe vesszük, hogy néhány esztendeje nagy lendületet vett a préselt szalma exportja osztrák papírgyárak számára és bár közgazdaságunk szerencséjére több szalma-exportáló ügynök belebukott üzletébe, még mindig ott ólálkodnak a különböző vasuti állomásokon a szalmasajtó gépek. Mind megannyi bitófa, melyre a szalmaeladó kisbirtokos gazdálkodásának jövőjét felakaszthatja! Készarva mondom kisbirtokos. Mert közép- és nagybirtokosaink közt már nem találkozik oly elmaradozott, ki eladná szalmáját a trágyához szükséges alom rovására. A kik mégis eladják szalmájukat, helyes számításból teszik azt. Mert részint már műtrágyákat kezdenek alkalmazni, részint pedig következőkép segítenek magukon: A Balaton déli partján ugyanis egy sok ezer holdra terjedő láp huzódik végig, ugyanaz, a melyben a fentemlitett horvátajkú községek fekszenek. Ezen lápnak gyeprétege alatt a terület legnagyobb részén egy fél, egész egy méter vastagságú tőzegtelen fekszik, melynek kiaknázását alig egy-két év óta kezdték meg, mely azonban a legszebb jövőre nyújt kilátást. Jelenleg még csak nyers téglákban használják fűtésre és köbméterje 50 kr-ért kel, csak kevesen kezdik alomul használni, de ezek aztán bátran el is adhatják szalmájukat. A láp mentében való közlekedés hiánya okozza, hogy még mind- eddig a külföldön most már oly magas fokra fejlődött tőzeg-

ipargyáarak még eddig itt nem keletkeztek: De ugy hiszem, nincs messze az idő, midőn részben a balatonmelléki tőzegkorpa (Torfmull) fogja elősegíteni a fővárosi csatornázás kérdésének megoldását.

A földművelés és állattenyésztés után az *erdőgazdaság* az, mely a megye lakosságának megélhetésében fontos szerepet játszik. A mi érthetővé válik, ha tekintetbe vesszük, hogy azon számtalan erdőpusztítások után, melyeknek az utolsó félszázad tanuja volt, még mindig a megye területének közel $\frac{1}{4}$ része a kataszterben erdő czímen figurál. Tökéletesen ennyi mai nap már nem áll fenn, de Tallián Gyula alispán urnak szíves közbenjárása folytán, kinek különben is sokféle adatokért köszönettel tartozom, ez évben létesített összeírása szerint még mindig 219.394 holdra rug a megyének összes erdőterülete.

Ebből kerekén 25%, a 40 éven aluli állag, vagyis 54.473 hold. Mely ismét következőkép oszlik meg (öleket elhagyva):

10 éves s azon aluli	18.353 hold
20 » » »	15.766 »
30 » » »	11.343 »
40 » » »	9.011 »

Miből láthatjuk, hogy az erdősitett terület nagysága, bár 30 év alatt megkétszereződött, de még nagyon távol áll attól, hogy a status quo fentartását előidézzé. Vagyis más szóval feltehető, hogy a megyei erdőterület a jövőben továbbra apadni fog, még akkor is, ha megengedjük, hogy az erdősítendő terület tetemesen növekedni fog. Legmagasabb a fiatal erdők százaléka a dombos igali járásban (60%), míg legcsekélyebb a csurgóiban, a hol a 40 éven aluli állag csak 10%-át képezi az összterületnek. Különben nem szabad tekinteten kívül hagynunk, hogy az összes erdőterületben sok oly terület is foglaltatik, mely inkább legelőnek használtatik, de mert még vén fákkal van beállítva, az erdők közé soroztatott. Kár, hogy az ilyeneket nem lehet külön kimutatni, azért mindig csak az összerdő-területhez lehet viszonyítani a felújítottat.

Ha itt is külön választjuk a volt urbéresesek tulajdonát, melyek természetesen köz-erdőt képeznek a magánosokétól, következő képet kapunk:

Volt urbéresesek összes erdőterülete 25.673 hold, melyből a 40 éven aluli, vagyis újított rész 4.534 hold, vagyis 18%. A magánosok erdeje 193.721 holdat tesz, melyből újított 49.963

hold, vagyis 27% található. Ezen aránytalanság megdöbbentő s a községi erdei viszonyok rendezetlenségére vezetendő vissza. Hisz az erdőtörvény keresztülvitele ugyiszólván még alig történt meg, pedig ez egy oly életkérdés a községekre, a melynek komolyságát kicsinyleni nem volna szabad! Van oly járás is, a hol a községi erdőknek 5%-nál sincs több felerdősítve!

Némelyek azzal vigasztalják a községi birtokosokat, hogy »se baj! a míg kapunk fát az urasági erdőkből.« Igaz, hogy ehhez még aránylag könnyen jut a paraszt, mert téli favágó munkáját, irtást, hasábolást nem számítja és szerez általa tüzelő anyagot. De a gyermekeire kellene gondolnia, vajjon jut-e majd azoknak is?

Hisz a tűzifa-árak az utolsó évtized alatt hallatlanul mentek felfelé, úgy, hogy a hol még pár év előtt 6 frtért kelt a kemény hasáb öle, ott ma 9, 10, sőt helyenkint 12 frtot is adnak az erdőben. Ugyanily fordított arányban szálltak le a famunkás bérei. A hol hajdan 80 kr.—1 frt. volt egy hasáb öl vágása s rakása, ott ma 50—60 krért örömmel elvállalják ugyanazt a munkát.

Faipar a megyében alig van kifejlődve. Hacsak a tölgy kéreg-háncsolást nem számítjuk oda, a mely a legutóbbi években kezd magának egy kis tért hódítani. A megye főbb fanevei különben cser s tölgy, helyenkint nagy mértékben gyertyánnal vegyítve. Bükk többnyire csak a Zseliczségben. Hárs az agyagos talajokban gyomként nyomja el szomszédjait, úgy mint homokosabb helyen a rezgő nyár- és nyírfa, mely különben a vén tölgygyel együtt Somogynak tipikus alakja. Tülevelűek, melyek kivált *Pinus Austriaca* s *Sylvestris* a homokon mesterséges nagy állagokat képeznek, 25—30 évnél magasabb korban még nem találhatók.

Épület- és szerszámfának való mindinkább gyérül a megyében, és sok nagyobb birtokos van már, ki a hajdan tölgyfában oly gazdag vidéken, piacról hozatja azt, mit gazdaságában használni kénytelen. Fenyőgerendát, léczet és deszkát fakereskedők közvetítése által a stájer erdők szolgáltatnak.

E helyen tartom jónak a vadászatról is megemlékezni, a mely az utolsó évtized alatt oly haladást mutat fel, hogy méltán sorolható a megye jövedelmi forrásai közé; a mennyiben a teritékre hozott hasznos vad értéke 1887-től 1890-ig

83.915 frtról 133.846 frtra emelkedett. A kép tökéletességének kiegészítésére pedig alább közlöm az 1890. évben terítékre hozott vadak részletes kimutatását.

<i>Hasznos vad:</i>		<i>Kártékony vad:</i>	
Szarvas és szarvassuta	273	Róka	1.054
Dámvad és dámvad-		Vadmacska	216
suta	259	Borz	232
Őzbak és őzsuta . . .	1.791	Vidra	114
Vaddisznó	37	Sas	447
Nyul	59.950	Sólyom, karvaly, ká-	
Lapin	2.842	nya stb.	16.064
Fácán	16.393	Kis ragadozó madarak	2.040
Fogoly	64.993	Egyéb kártékony vad	19.763
Fürj	5.420	Összesen	<u>196.001</u>
Erdei szalonka . . .	1.476		
Sárszalonka	132		
Vadkacsa	1.240	Hasznos vad értéke	133.846 frt.
Vadlúd	258		
Egyéb hasznos vad . .	1.007		

Hogy mindeddig miért időztem oly soká a mezőgazdaságnál s mindannál, a mi ezzel összefüggésben van, annak okát is legjobban a statisztika világítja meg, mely szerint a megye 326.835 léleknyi lakosságának csaknem 95% foglalkozik gazdálkodás- és általában földműveléssel, míg iparúzéssel 4.40%, kereskedéssel pedig éppen csak 0.35%. Ez szolgáljon magyarázatául azon rövidségnek is, melylyel az ipar és kereskedelem felől szólhatok.

A *házi-ipar*, mint már a bevezetésben is említém, mint mindenütt, itt is hanyatlóban van s most már csupán a kender s len szövésére redukálódik. A megyének 308 községe közül már csak 56 község az, melynek lakossága még kender-szövésszel foglalkozik, de a főcél a saját használat, piacra csak az esetleges fonalfölösleget hordják.

1884. év óta kiadatott: a megye területén képesítéshez kötött iparigazolvány összesen 2.284, megszűnt 74. Iparengedély »B« lastrom szerint 482, megszűnt 32. Egyéb iparoknak »E« lajstrom szerint 489, megszűnt 16. Ezek összegéből levonva a megszűntek összegét, a nyert eredmény körülbelül a lakosság egy százalékát teszi.

Ipartársulat alakult 40, ebből 24 vegyes.

A vizimalmok száma apad a gőzmalmok folytonos szaporodása mellett, mely mozgalomnak az utolsó évek szárazsága csak annál nagyobb lendületet adott. Mai nap már a megye területén működő gőzmalmok száma 82, melyek közül több már műmalom számba is mehet.

Különben gyárakban is nagyon szegény a megye, de ha a valódi ipart űző gyárak fejlődésében van is egy nagyon csekély haladás, addig a gazdaságiakban, kivált az adózási viszonyok folytán hanyatlás állott be. Még a 60-as, 70-es években nagyon tetemes volt a szeszgyárak száma, mai nap az egész megye területén egy gazdasági és egy nagyobb szeszgyár van működésben; az egyetlen kisebb serfőzde pedig, egyéb okokból tavaly szűnt meg.

A megye székvárosa, Kaposvár, az állami vasuti javító műhelyen kívül, csak három téglagyárt és három szódagyárt tud felmutatni, ezenfelül csak Szigetvár s Csurgó azon helyek, melyek ily hasonló czímen a »somogy megyei gyárvárosok« közé sorolhatók. Ugyanezen helyek, valamint a többi járási góczpontok képezik a kézműiparosok és néhány nagyobb gabonakereskedőnek székhelyét, de forgalom tekintetében legalább is egy magasságban áll velük a déli vasut mentén, a Balaton partján fekvő kis boglári állomás, mely több nagyobb export-czégnek központja.

De közgazdasági szempontból mindezekon messze felül emelkedik a megyének egyetlen kikötő városa, Barcstelep, mely az utolsó 25 év alatt egy szerény kis faluból amerikai város módjára, gombaképen cseperedett fel, azt lehet mondani, országos emporiummá. Barcstelep a Dráva folyó partján fekszik és egy közuti hid és egy külön vasuti hid köti össze Szlavoniával, melynek úgyszólván kapuját képezi. Még nagyobb fejlesztő erővel volt reá nézve azon tény, hogy a hajózható Drávanak mindeddig még végpontját képezte, tehát az átrakodó-állomást hajóról a vasutra. Ezen felül négy különböző vasutvonalnak végpontja. Itt állnak a budapesti Escomptbanknak a budapestiekhez hasonló raktárai, melyek évente 6 millió frt. biztosítási értéken felül raktároznak gabonát, mely részint a vidéken termett, nagyobb részben pedig a Dráván érkezik az Aldunáról és útban van akár a nyugati országhatár, akár a tenger felé. Országunk semmi más városát sem kivéve, Budapest után itt szokott a legnagyobb látható gabonakészlet raktározva lenni,

mert e közraktárokon kívül még több nagyobb exportcég is bir ottan saját rakhelyeket. Itt van a »société à l'importation de chène« francia fűrészgyára és faraktára. A gyár csupán keményfát dolgoz fel deszkának, parkettnek és boritékdeszkának és az ilykép feldolgozott árút Franciaországba szállítja. Állandóan 100 munkásnál többet foglalkoztat, kiknek száma időnként a munkához képest nagyban emelkedik. A nyersfát (eleinte Szlavóniában) most Romániában, Szerbiában és a határőrvidéken szerzi be. Raktárában felhalmozott fa értéke állandóan 2—3 millió forint, sőt időnkint jóval nagyobb. A gyár munkavezetői és szakmunkásai többnyire francziák, csak csekély részben magyarok. A bécsi Union-banknak, valamint még 3 más nagy cégnek van még ott nagy dongafa, épületfa-raktára és részben gőzfűrésze. Egy-egynek szállítása évente vagy 600 waggont vehet igénybe.

Ugyanitt van a barcsi sertéshizláló részvény-társaság, mely 1887-ben 200.000 forint részvénytőkével alakult meg és átlag 10.000 darabot tart egyszerre hízóban a társaság tulajdon telepén. A részvény-társaság nem saját sertéseit hizlalja, hanem egyes gazdákéit és ezek számlájára. A teljesen kihízott árú rendesen a bécsi piacra kerül.

Itt székel a Dráva gőzhajó-társaság igazgatósága, a mely azelőtt Eszéken volt, valamint a Dunagőzhajózási társaság ügynöksége. Az előbbi 1881-ben két gőzhajóval kezdette meg az üzemet; ma öt gőzös és mintegy 35 uszályhajóval rendelkezik; ugyanyily számú hajója járja a Drávát a Dunagőzhajó-társaságnak a barcsi kereskedelem érdekében.

Van egy 100.000 forintnyi alaptőkéjű takarékpénztára, mely egyike a legnagyobb forgalmú megyei pénzügyintézeteknek és úgy a helyi kereskedelem pénzzükségletét, valamint a szlavoniai jelzálog- és váltóhitelt fedezi.

A déli vasut állomásai közt Bécs és Trieszt után forgalomra nézve mindjárt Barcs következik. Összes szállítványai évenként megközelítik a négy millió métermázsát, melyből vasuton 1½ millió, hajón pedig 2½ millió érkezik.

Direkt és indirekt adója ezen 4.427 lakót számláló helynek évente a 160.000 forintot haladja meg; s emelkedő forgalmára jellemző, hogy 1880-tól 1889-ig távirati forgalma 13.824 darabról 35.788 darabra emelkedett.

Most épül egy téglagyár; egy nagyszabású műmalom

létrehozása már biztosítottnak látszik, posztógyárról beszélnek stb. És így halad ez évről-évre, mintha csak nem is az öreg Európa talaján tenyészne. De csakhamar találkozok, mi erre emlékeztet bennünket. Sokféle érdekelt felek petícionálása és fáradsága még nem bírta kieszközölni, hogy ezen nagyforgalmú hely akár szolgabíróságot, akár járásbíróságot kap hasson. Minden egyes váltóóvatolásért be kell utazni a járás székhelyére, Szigetvárra, a mire egy nap csaknem egészen reá megy. De hiába, így pártolják nálunk felülről a haladást!

Somogy megye *pénzügyintézetek*ben elég gazdag, mert 9 takarékpénztárt és 8 segélyszövetkezetet találunk ottan működésben. Azonkívül mint a takarékoságot elősegítő intézményeket még felemlitek néhány iskola-takarékpénztárt és több rendbeli takarékmagtárt. Utóbbiaknak legnagyobb része a reformált községekben található; céljuk az elért felesleg értékével az eklézsia terheit megkönnyíteni. De vannak — sajnos, még csak nagyon csekély számban — községi takarékmagtárak is, a melyek áldásos hatása abban áll, hogy első sorban a gabonauzsorás kezéből mentik ki a pillanatnyi kenyérszükségben szenvedő szegényt, aztán elősegítik az egész községben a takarékosági eszme haladását és végre akár jótékony, akár községi célokra tőkét teremtenek.

De visszatérve a tulajdonképeni pénzügyintézetekre: a segélyszövetkezetek alaptőke nélkül heti befizetésekre vannak alakítva, évi forgalmuk egyenkint 20—300 ezer forint közt váltakozik. Alakulásuknál rendszeren a humanitárius cél lebeg szem előtt: a takarékoság és olcsó pénz! Az elsőt el is érik, a másodikat, többnyire önkénytelenül, eltévesztik. Részint azért, mert már célzétesztett alapfeltételekből indulnak ki, osztalékot fizetnek; részint, mert magas kamatszédéssel emelni akarják vagyonukat az adós rovására. A 8 közül csak 3 van, mely osztalékot nem fizet, de még azok sem adnak 6%-nál olcsóbb kamatra, míg az osztalékfizetők közt kettő van olyan is, mely 8%-os kölcsönrel akar szegény tagjain segíteni. És érdekes, hogy ezeknek betétei — ha több évet összehasonlítunk egymással — nem emelkednek, míg azon 3 szövetkezet betéteinek összege, a melyek osztalékot nem fizetnek, évről-évre szaporodik. Ezen különös jelenség magyarázatát csak abban vélem feltalálhatni, hogy az osztalékkereső kis tőke-

pénzes már inkább takarékpénztárba rakja pénzét. Csak a szegény, fillérenként takarékoskodó ember marad hű a segély-szövetkezethez, mely akkor prosperál legjobban, ha eredeti rendeltetésénél marad, nem pedig, ha részvénytársaságot játszik. Sajnos egyébként, hogy a segély-szövetkezetekben rendszeren csak kereskedők és kisiparosok szerepelnek, mint betevők, gazdák csak a kölcsönvevők közt találhatók. Másképp áll ez a takarékpénztáraknál, hol a gazdák a betevők közt is szerepelnek 20—40%-kal, de viszont a kölcsönvevők közt 50 - 90%-ig. A többi százalék mindkét esetben kereskedő, iparos és magánzó között oszlik meg.

A somogymegyei 9 takarékpénztár alaptőkéi egyenkint 20, egész 100 ezer forint közt váltakoznak; évi forgalmuk pedig 1 és 10 millió forint között. Mig a betétek után $4\frac{1}{4}$ —5 $\frac{1}{2}$ % kamatot fizetnek, addig adósaiktól 7 és 8%-ot szednek váltóra vagy kötelezvényre. A betétek mind a kilencz takarékpénztárnál évről-évre következetesen növekednek, mit azon adatokból, melyeket az illető igazgatók szivesek voltak rendelkezésemre bocsájtani, számszerint és egyenkint tudnék kimutatni. De itt a rövidség kedvéért nem teszem. Csak megemlítem, hogy az említett nyolcz intézet betéeteinek összege:

mig 1886-ban 3,770.000 frt.

addig 1890-ben már 4,843.000 frtra

emelkedett, vagyis öt év alatt 28% emelkedést mutat.

A kölcsönadott összegeknek kimutatását a 9 intézet közül már csak 7 adta rendelkezésemre; ezek összege volt:

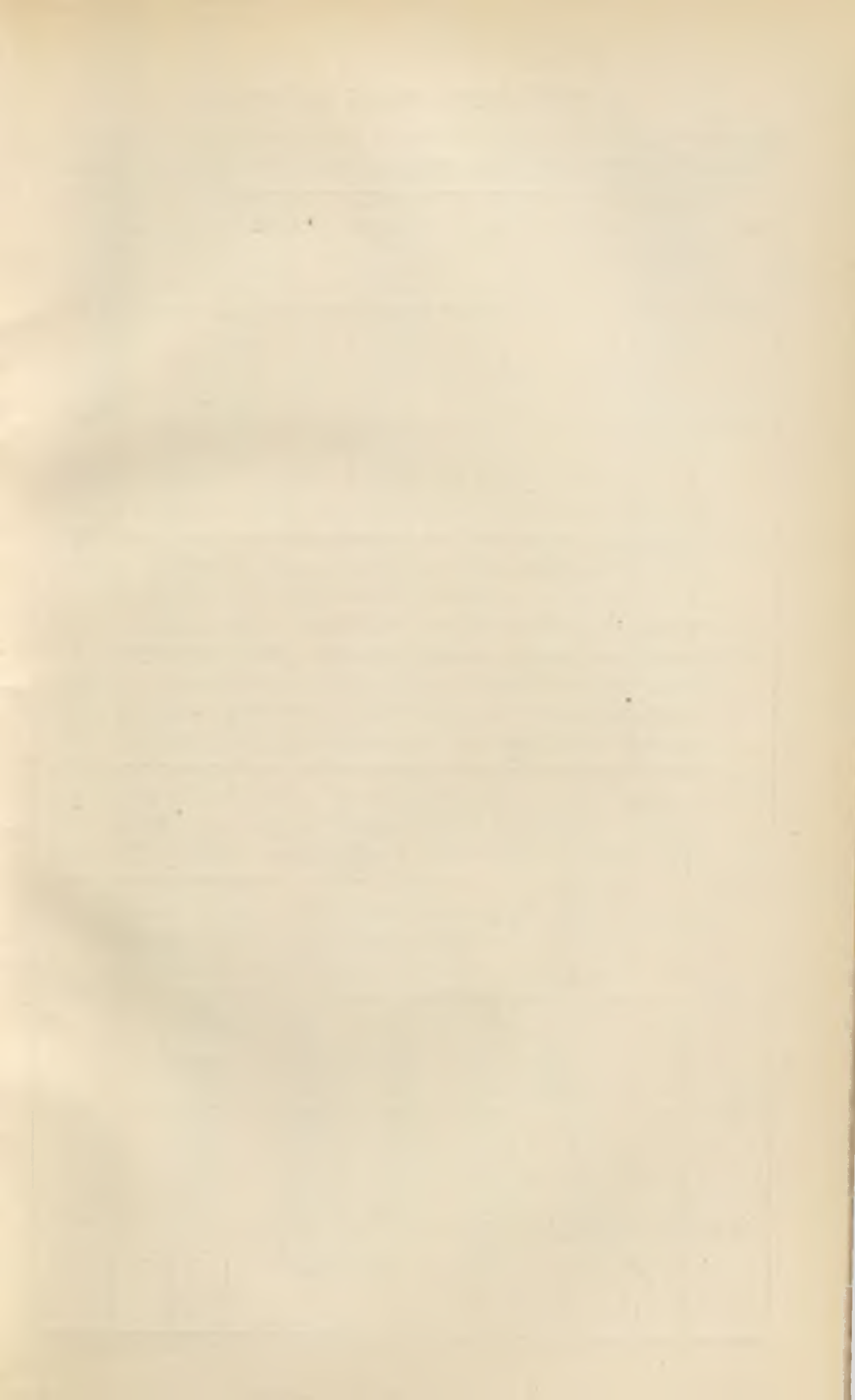
1886-ban 1,857.408 frt. 73 kr.,

1890-ben 2,852.940 » 08 »

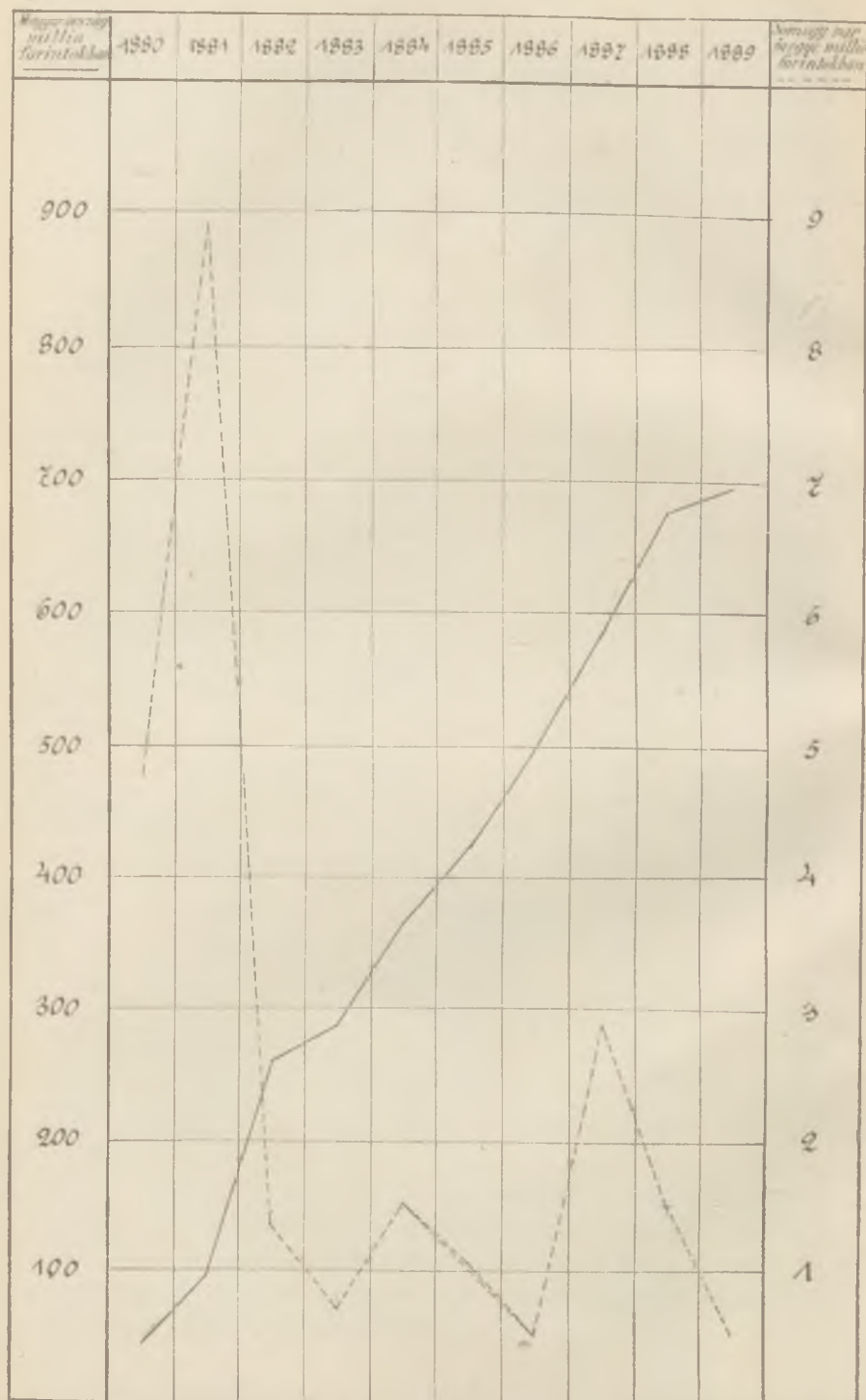
a mi 53 $\frac{1}{2}$ % emelkedésnek felel meg.

Tehát a tőkegyűjtés öröndetes haladást mutat; de azért a kölcsönvett összegek kétszeresen lépést tartanak velük, csak az a kérdés, hogy gyümölcsöző forgatásra használatnak-e fel nagyjobb részt, vagy pedig decadence jellegét viselik-e magukon?

De ha már most az adósságcsinálásnál vagyunk, tekintsünk kissé a telekkönyvbe s lássuk, hogy azon legutóbbi tíz év alatt, melyről a telekkönyvi adatok már feldolgozva, mennyi új adósság kebleztetett be a somogymegyei földhírtokokra s mennyi töröltetett onnét.

A telekkönyvi terhek hullámozása.

Év	Új terhek bekebleztettek	Régi terhek töröltettek	Passiv különbség	Activ különbség
		ezer forintokban		
1880	6.496	1.722	4.774	—
1881	8.050	3.940	4.110	—
1882	3.743	11.280	—	7.537
1883	1.438	2.094	—	656
1884	2.826	2.050	776	—
1885	2.643	3.058	—	415
1886	5.666	6.182	—	516
1887	6.009	3.682	2.327	—
1888	1.521	2.848	—	1.327
1889	2.894	3.941	—	1.047
Végösszeg			11.987	11.498

Tíz év alatt új teher keletkezett 489.000 forint.

Az 1880-ik évtől az 1889-ikig, tehát tíz év alatt az évenkénti új terhek bekeblezése 1,438.000 frt. és 8,050.000 frt. közt váltakozik és pedig oly szabálytalan hullámokban, hogy azokból semmiféle következtetést levonni nem lehet.

Ugyanigy van a telekkönyvi terhek törlésénél is, melyek 1,720.000 frttól. (1880.) egész 11,280.000 forintig emelkednek (1881-ben). De felette érdekes képet nyerünk, ha ezen tíz év leforgása alatt egymással szembeállítjuk az évente bekeblezett és törölt összegeket. Ha pedig ezen különbségeket összegezzük, azon eredményre jutunk, hogy Somogy megye földbirtokának bekeblezett terhei e tíz év leforgása alatt mindössze csak 489.000 frt., vagyis fél millióval szaporodtak. Hogy ez aránylag csekély-e vagy sok, az iránt összehasonlítás által győződhetünk meg.

Lássuk tehát egész Magyarországról (Fiumével, de Horvátország nélkül) ugyanezen adatokat.

Évszám	Új terhek bekebleztettek	Régi terhek töröltettek	Passiv különbség	Activ különbség
	millió forintokban			
1880	149	107	42	—
1881	178	123	55	—
1882	290	126	164	—
1883	185	172	13	—
1884	222	128	94	—
1885	184	128	56	—
1886	202	127	75	—
1887	186	101	85	—
1888	204	116	88	—
1889	162	138	24	—
Végösszeg			696	—

Vagyis míg Somogy megyében az új megterheltetést egy nagyon tetemes törlési összeg ellensúlyozza, addig Magyarország derűre-borura évről-évre szaporítja adósságát. E tíz évi föld-teher-szaporulat a polgári lakosságra fejenként elosztva kitesz

Somogy megyénél	1 frt. 49 krt,
Magyarországnál pedig	46 frt. 40 krt.

Ha pedig területarányban vesszük, akkor Somogy megyénél egy □-kilométerre esik 74 frt. 84 kr., Magyarországnál pedig 2487 frt. 70 kr. teherszaporulat. De még ha a főváros 10 év alatt megszorodott terheit, melyek kerek 58 milliót tesznek ki, le is vonjuk a 696 millióból, még akkor sem tudom az egy □-kilométerre eső teherszaporulatot kisebbre leszorítani, mint 2284 frtra, vagyis átlag évenként 228 frt. és 40 kr-ra. Ezen összehasonlítás után tehát bátran elmondhatom, hogy Somogy megye telekkönyvi megterheltetése a legenyhébbek közé tartozik.

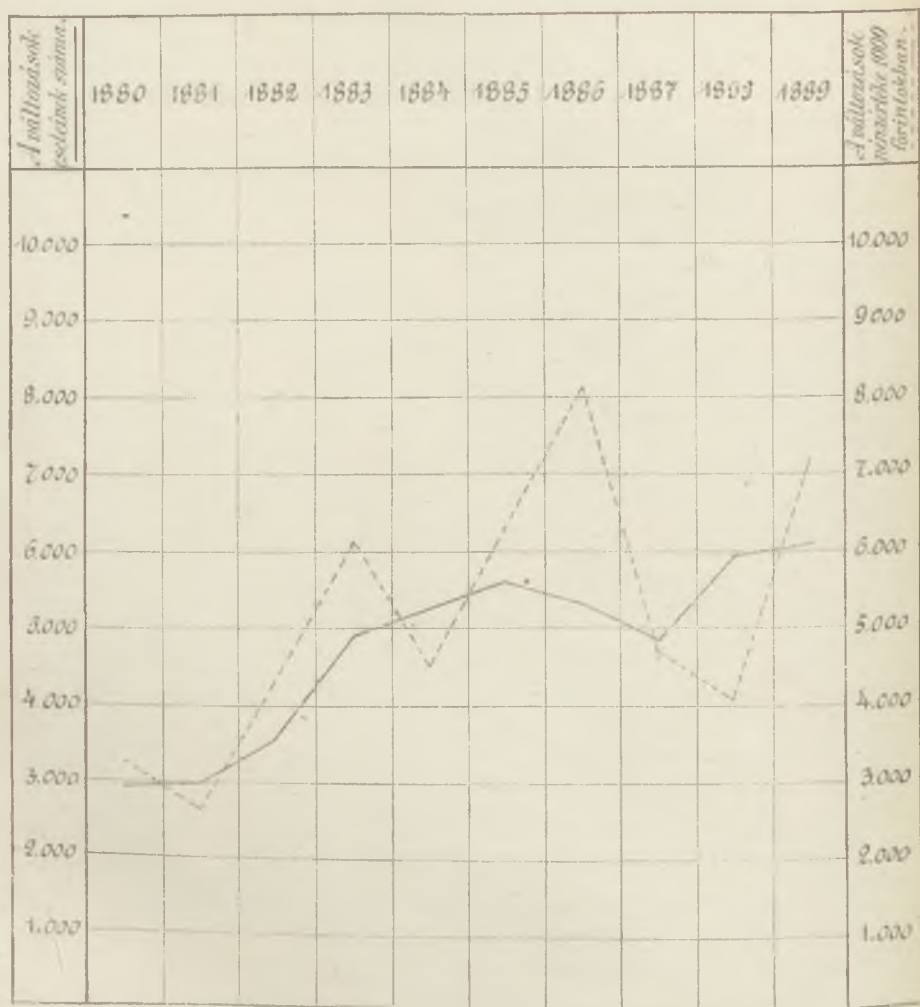
Kevésbé előnyös képet nyerünk, ha a telekkönyvi forgalmi kimutatásokat a földbirtok állandóságának szempontjából tekintjük, mert a birtokban a változások eseteinek száma habár nem is következetesen, de mégis folytonosan szaporodik, az értéktől azonban ez a tendentia egészen függetlenül mozog.

Évek	Változások esetei a birtokban	Azok értéke ezer forintokban
1880	2.948	3.308
1881	2.978	2.639
1882	3.605	4.317
1883	4.895	6.082
1884	5.243	4.489
1885	5.601	6.100
1886	5.324	8.053
1887	4.853	4.713
1888	5.940	4.076
1889	6.078	7.215

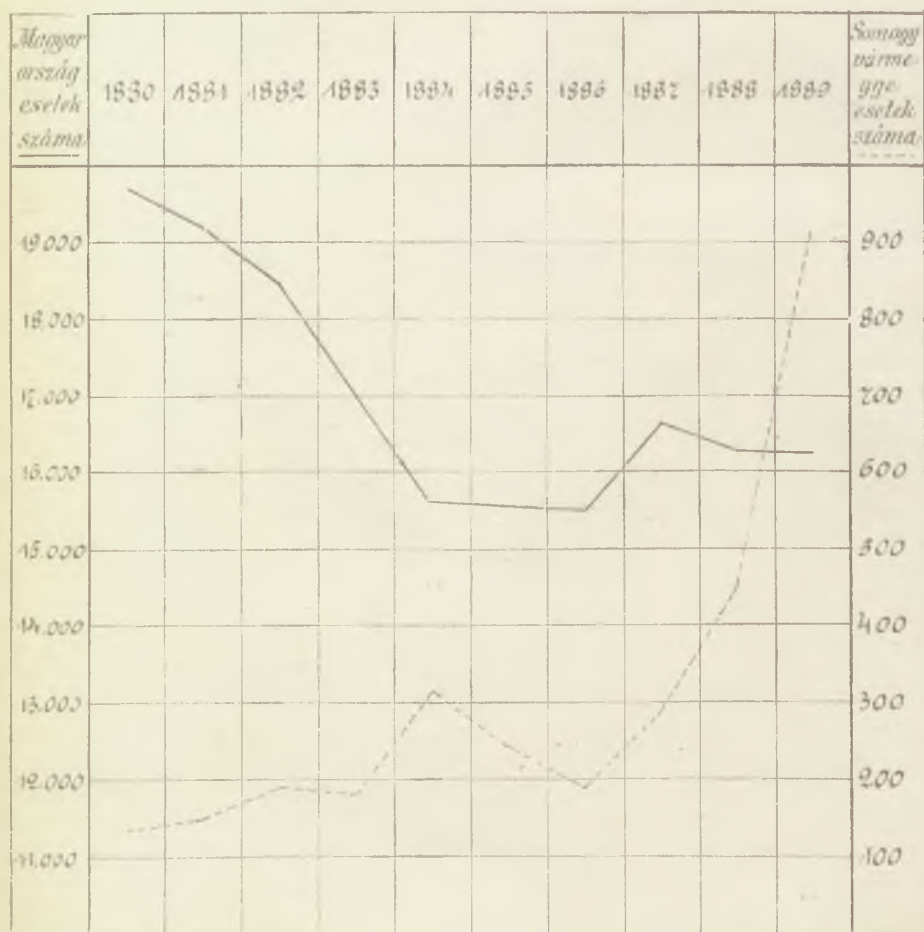
Még érdekesebb, de Somogy megyére szomorúbb képet kapunk, ha a birtokváltozási esetekből kizárólag a végrehajtás útján való változással foglalkozunk és azoknak pénz-értékével.

A birtokváltások száma és pénzértéke.

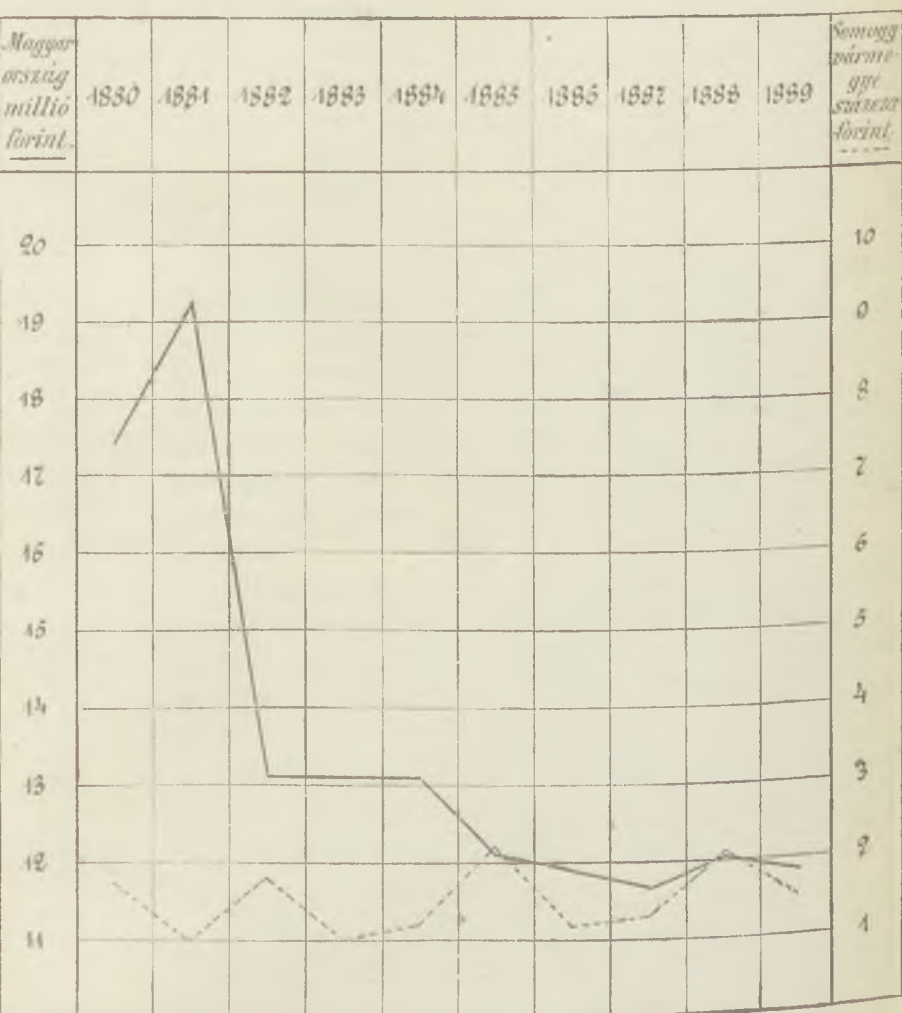
Somogy vármegyében.

A végrehajtások száma.

A végrehajtások pénzürtéke.

A megyében ugyanis történt :

	birtokvégrehajtási eset	ezer forint értékben
1880-ban	136	168
1881-ben	148	96
1882-ben	191	180
1883-ban	183	102
1884-ben	316	124
1885-ben	244	218
1886-ban	198	122
1887-ben	286	128
1888-ban	452	210
1889-ben	915	148

Azt látjuk, hogy a végrehajtási esetek szaporodnak, úgy annyira, hogy az utolsó évben hatszor annyi volt a végrehajtások száma, mint 1880-ban, ez azonban remélhetőleg csak kivételes összeg. Feltűnő, hogy az esetek pénzértéke nem emelkedik párhuzamban az esetek számával, miből azt a következtetést kell levonnunk, hogy még e kimutatás első időszakában értékesebb birtokok képezték a végrehajtás tárgyát, most mindinkább az értéktelen birtokokat, más szóval szegény embert éri az executió.

Összehasonlítva evvel Magyarország idevágó adatait, a számok irányzatában az előbbi képpel éppen ellentétes arányt találunk; mert míg Somogyban a kimutatott 10 év alatt az executiók szaporodnak, addig Magyarországon ugyanazon idő alatt tetemesen megapad.

Megnyugtatót Somogy megyére csak abban találhatunk, ha e 10 évi átlagösszeget a lakosságra osztjuk el, mert így Magyarországon 947 lakosra esik egy végrehajtás, míg Somogyban csak 1068 lakosra.

Miután megyém lakosságának vagyoni viszonyait a rendelkezésemre álló csekély adatok nyomán általánosságban volt szerencsém bemutatni, még tárgyam befejezése előtt hasonló irányban tartom szükségesnek kiterjeszkedni a nép azon osztályára, mely nézetem szerint egy agricol államnak éppen alapzatát képezi, mely mihelyt roskadozik, az épület maga is enyészetnek indult. Ezen osztálynak van nálunk egy kiválóan magyar elnevezése, mely a társadalmi határt történelmi fejlődésünk alapján még mai nap is élesen megvonja s ez a »vult urbéres«

kifejezés. Megjegyzem, hogy ezt tekintet nélkül használom az egyénre és nem azt keresem, hogy a mai tulajdonos őse volt-e urbéres, hanem hogy az a birtok, mely valaha urbéresé volt, újabban mily irányban fejlődött társadalmi szempontból tekintve.

Vagyis a volt urbéres birtokok ma milyen gazda kezén vannak, — mennyire lettek azok felaprózva? Vizsgálódásaim alapjául, hivatalos adatok hiányában egy oly statisztikai összeírás szolgál, melyet megyémben a jegyzők közbejárásával állítottam össze, s mely azon telekösszeírásból indul ki, mely a commassatio idejében készítettén, még minden község okmánytárában feltalálható s kimutatja, hogy azon időben (Somogy megyében 1861. év körül) mennyi egész, $\frac{3}{4}$, fél, $\frac{1}{4}$ telkes gazda és hány zsellér volt?

Ezen összeírást szembesítem azzal, melyet ugyanazon községi előjáróságok számomra 1883-ban készítettek, összeírván az akkori pontos állapotot hasonló birtokkategoriak alapján. Mert hisz a régi teleksystema szerinti osztályozása a parasztbirtokosnak még mai napság is divik! Volt pedig:

	egész telkes vagy azon félül	$\frac{3}{4}$ telkes	$\frac{1}{2}$ telkes	$\frac{1}{4}$ telkes	$\frac{1}{4}$ telkes alul és zsellér
1861. körül	830	849	7133	9982	5939
1883-ban	797	963	4504	11.886	11.777

Mindenekelőtt feltűnő, hogy nagymérvű elaprózás csak a féltelkes kategóriánál mutatkozik. A féltelkes ugyanis azon legalsó osztálya megyénkben a kisbirtokosnak, mely még képes kizárólag birtoka után megélni, családját fentartani és nevelni és egyszersmind a reá kirótt nehéz terheket viselni anélkül, hogy absolute mellékkeresetre szorulna. A mi azon alul van többé kevésbé reá van szorulva a napszám általi kenyérkeresetre. De a féltelkesnek csak egy pár rossz év, vagy kissé hanyagabb gazdálkodás kell és hamar megkezdődik a vagyoni roskadozás.

Másképp áll az egész és háromnegyed telkes, míg egyrésztől házasság által igyekszik vagyonosságát fentartani, olyformán, hogy fiával ismét gazdag leányt vétet el, még ha azt az ötödik faluban kellene keresnie; más oldalról több helyen még fennáll az ősi jogokhoz való ragaszkodás alapján azon régi szokás, hogy az atya életében szerződésileg vagy végrendelet útján adja át fiának, egynek vagy legfőljebb

kettőnek a birtokot, míg a leányoknak olyankor »moring« gyanánt a szokott »rugott borju, tulipános láda és 40 frt jár«. Sokszor még a fiuk is az elsőszülött javára a köteles résznél kevesebbre szorítkoznak. Más helyen ismét úgy akasztják meg az elaprózást, hogy a testvérek, a míg csak tehetik, nem osztzkodnak meg és sokszor megtörténik, hogy egy osztatlan telken 3 házas testvér együtt gazdálkodik. De legnagyobb részben az imént említett mesterséges szaporatlanság okozza a vagyon együttmaradását.

Ugy hiszem nem lehet tagadni a fentebbi összehasonlító kimutatás tanuságos voltát, de még érdekesebb képet nyernénk, ha tudnók azt is, hogy *milyen fajta gazda* az a mai tulajdonosa a régi urbéri birtoknak? Kérdőíveim fogalmazásánál e kérdésre is tekintettel lévén, oly felosztását állapítottam meg a telektulajdonosoknak, mely tán meglepő és önkényesnek látszik, de a mely legalább megység viszonyaira, tapasztalásom szerint legtöbb felvilágosítással szolgált.

Más-más socialis elemet képvisel ugyanis a megyében: a magyar nyelvű katolikus; a magyar nyelvű református és lutheránus és az urbéri telkeket vásárló izraelita, mást ismét a kolonizált német és a szláv nyelvű népség. Felette érdekes tehát tudnunk, hogy a telkek elaprózásával párhuzamosan mikép oszlottak meg azok a népesség ezen különböző társadalmi tulajdonságokkal bíró kategóriái között.

Minő gazda kezeben	1861. körül hány gazda volt					1883-ban hány gazda van				
	egész telkes s azon felül	3/4 telkes	1/2 telkes	1/4 telkes	1/4 telkesen alul és zsellér	egész telkes s azon felül	3/4 telkes	1/2 telkes	1/4 telkes	1/4 telkesen alul és zsellér
Magyar katolikus .	537	399	2985	4961	3244	403	418	1950	5592	6583
Magyar protestans .	233	367	3244	4099	1318	274	433	2024	5032	2828
Német	24	59	597	438	1056	48	78	374	648	1302
Szláv, (szerb, tót, horvát)	20	19	288	465	283	11	22	110	530	899
Zsidó	16	5	19	19	88	61	12	46	84	165
Összesen .	880	849	7133	9982	599	797	963	4504	11886	11777

Első sorban feltűnik, hogy »a magyar protestáns« (megyénkben túlnyomólag kálvinista) arisztokracziája az egész és háromnegyed telkes nemcsak hogy nem apad, de a magyar

katholikus rovására feltűnően szaporodik. Ennek főoka a fent tárgyalt csekély szaporaság kérdésében fekszik, mely által a büszke református a maga agrár politikáját csinálja. Feltűnik továbbá, hogy a német elem gyarapodik és pedig annyira, hogy a 61-iki status quohoz képest az egész telkesek 100 százalékkal, a háromnegyed telkesek körülbelől 30 százalékkal gyarapodtak. A féltelkesek azonban itt is legalább 30 százalékkal fogytak, a szegények, azaz egynegyed telkesek és azon alóliak jókora mértékben szaporodtak.

A fennebbi gyarapodások okait itt valóban tisztán a szorgalom és takarékoságnak javára kell írni, mely főleg a dohánytermelésnek ugyszólván monopolizálásában jut legjobban kifejezésre. Ezen systemával mindedig oly jól gazdálkodtak, hogy az apa többnyire öregebb fiának hagyta egész birtokát, míg a többiek számára a szomszéd községekben szerzett birtokokskát. Sajnos, hogy ezen kitűnő elem vagyonosodásában is beállott már a lassabbodás, hogy ne mondjuk megállapodás, mi főleg két oknak tudható be: 1. A trágya magas értékének, melyet most már a magyar szomszéd sem ad el. 2. Annak, hogy legújabbán a kincstár a dohánybevéltási árakat leszállította.

Épen az ellenkező áll a szlávokról, a kik határozottan dologkerülők és renyhék, 1861 óta még az egész telkesek száma is 55 százalékkal fogyott. Legjobban jellemzi őket, hogy némelyik községükben minden szabályrendelet és szigor daczára is még a magánlegeltetés divik. A zsidó gazdák az egyetlen »gazdakategória«, mely minden »birtokkategóriában« szaporodott kivétel nélkül.

És pedig az 1876-iki status quoval hasonlítva össze:

a zsidó egész telkesek körülbelől 275 százalékkal

»	$\frac{3}{4}$	»	»	140	»
---	---------------	---	---	-----	---

»	$\frac{1}{3}$	»	»	140	»
---	---------------	---	---	-----	---

»	$\frac{1}{4}$	»	»	300	»
---	---------------	---	---	-----	---

és a zsidó zsellérek	»	280	»
----------------------	---	-----	---

Megjegyzendő ezen nagy gyarapodás magyarázatára, hogy az 1867-iki időkben, bár a törvény ellenére is, már voltak izraelita birtokosok, de mégis elenyészően kevesen a többi gazdakategóriához. A legnagyobb baj nálunk csak az, hogy nagyrészüket a birtokot nem tartja meg, hanem azt tovább és tovább adván, egészségtelen spekuláció tárgyává teszi.

De térjünk vissza az általános összesítésére az előbbi tabellának, tekintet nélkül a birtokos minőségére. És kérdezzük, hogy vajjon az eldarabolásnak oly mértéke baj-e általában? Társadalmilag a szegénység mindig kalamitás, azt senki sem fogja tagadni. De vajjon közgazdaságilag hátrányosabb-e ezen 1883-iki állapot az 1861-ikinél? Általánosságban sokat irtak már ezen kérdés felett pro és contra. De itt nem véleményekről, hanem objectiv tényekről van szó! Maradjunk tehát e konkrét esetről.

A kérdés eldöntésére a marhatenyésztés tárgyalásánál felhozott hivatalos adatokat veszem segítségül.

Ott az mondatott, hogy az 1884-iki felvétel parasztbirtokosok kezén 80.752 darab szarvasmarhát talált. Vessük már most ezen létszámot össze az 1883-ban általam felvett parasztbirtokosokkal.

A parasztbirtokosok szarvasmarha-állománya megközelítőleg a következőkép lehet elosztva a kisbirtokosok közt:

1883-iki saját felvételem szerint volt a megyében:

797 egész telkes és azon felül		
tarthat átlag 7 darab szarvasmarhát	=	5.579 darab
963 $\frac{3}{4}$ telkes és azon felül		
tarthat átlag 5 darab	»	= 4.815 »
4.504 $\frac{2}{4}$ telkes és azon felül		
tarthat átlag 4 darab	»	= 18.016 »
11.886 $\frac{1}{4}$ telkes és azon felül		
tarthat átlag 2 darab	»	= 23.772 »
11.777 zsellér és $\frac{1}{4}$ telkesnél kisebb		
tarthat átlag 0,5 darab	»	= 5.888 »
Mindössze		58.070 darab.

Megjegyzendő, hogy: 1. a borjut is mint egész darab marhát számítottam, 2. hogy jól tudom, hogy sok zsellérnek nincs marhája, de a kinek van, annak borja is van, másrészt meg ide kellett beosztanom a szőlőlakóknak marháit, ennél fogva minden másodikra vettem egyet. Fennebbi számhoz hozzá kell most adnom a sok béres és cseléd marháját, melyek a hivatalos marhafelvételnél szintén ebben a kategóriában vannak. Miután pedig conventiós cselédekről felvétel nem létezik, azt hiszem, nem állunk messze a valóságtól, ha hozzávetőlegesen felvesszük, hogy a nagybirtokos és középbirtokos

szántóföldjének körülbelül minden 30 kat. holdjára egy conventiós cseléd esik. Lévéen pedig nagy- és középbirtokosoknak együtt 333.013 katasztrális holdja, esnék

11.101 conventiós cseléd per 2 drb. szarvasmarha = 22.202
A fentebbi szarvasmarha összegéhez adva, lesz = 80.452.

A mely szám alig tér el a hivatalos marhafelvételtől.

Már most feltéve, hogy ez áll, kísértjük meg, mily eredményt nyerünk, ha ugyanazon alapon eszközölt szarvasmarha felosztást az 1861-ben fennálló birtokviszonyokra alkalmazzuk:

1861.					
Egész telkes	830	à	7 drb.	szarvasmarha	= 5.810
³ / ₄ »	849	»	5 »	»	= 4.245
² / ₄ »	7.133	»	4 »	»	= 28.532
¹ / ₄ »	9.982	»	2 »	»	= 19.964
Zsellér »	5.939	»	0 ⁵ / ₈ »	»	= 2.969
24.733					61.520

Tehát 1861-ben 3.450 darabbal több volt.

Vagyis míg 1861-ben egy családra átlag 2⁴/₈ drb. marha esett, addig 1882-ben már csak 1⁰⁴/₈ drb. jut. Ez mutatja legjobban, hogy az eldarabolás igenis volt hatással a marhaállomány fogyására, miután pedig ezen apadás kétségtelenül közgazdasági baj, tehát az eldarabolás már csupán ezen szempontból is ítélve, valódi közgazdasági kalamitásnak mondható. Még illusztrálja ezen állapotot az is, hogy míg 1870-ben a kecskelétszám 756 drb. volt, addig 1884-ben 879-re emelkedett. A lapályban pedig a kecske szaporodása nem jó jel!

És ezuttal meg is van egyszersmind fejtve a szarvasmarhalétszámnak azon eddig indokolatlan apadása, mely az 1885-iki állatszámolás összehasonlításából eredő, 5.215 drb. fogyást tüntette elő. De miután egyrésről a telkek eldarabolása csupán 1883-ig van kitüntetve, azóta pedig az eldarabolás minden valószínűség szerint nagyobb mérvben haladt; miután továbbá a megyében senki sem kétkedik a felett, hogy az utolsó két évtizedben a nagybirtokosok marhája nagy mértékben szaporított; kétségtelenül következik, hogy a parasztbirtokosokra esik nem csupán a statisztikailag kitüntetett 5.215 drb. szarvasmarha-létszám apadása, de még azon meg nem határozható összeg is, a mennyivel 1870-től 1885-ig terjedő 15 év alatt a nagybirtokos szarvasmarha-állománya szaporított.

Ezen utóbbi adatokat oly fontosaknak tartom, hogy nagyon ajánlanám, ha *azoknak felvétele az egész országra kiterjesztetnék*. Tudtommal már egyszer ez meg is történt s az adatok be is folytak, de bizonyos okoknál fogva örökre elítélve, feldolgozatlanul hevernek. Pedig éppen a commasatio idejébeli adatok folytán, kevés országnak van módjában ily becses összehasonlító összeírást ily könnyű szerrel létesíthetni.

A kép, mely elénk tárul s a jelen állapotok fejlődésébe beletekintenünk enged, minden gondolkozó nemzetgazda és politikus előtt elég értékesnek fog látszani azon csekély statisztikai többkiadással szemben, melyet ezen adatoknak soron kívüli feldolgozása esetleg okozhatna.

Ezekben iparkodtam minden hiábavaló frázis és beszéd nélkül lehetőleg dióhéjba szorítva, a magy. tud. Akadémia megtisztelő kívánságához képest Somogy megye közgazdasági monographiáját csekély erőmhez képest előadni. Ha kissé sok szám felvonulása által szárazabbá is vált tárgyalásom, kegyeskedjenek azt azon feltett törekvésemnek tulajdonítani, hogy őrizkedni kívántam, a mennyire emberi gyarlóságunk megengedi, minden subjectiv felfogástól. Iparkodtam minden kimondott véleményemet számok alapján deducálni, a következőképpen csak ott vontam le, hol a számok logikája arra késztetett.

Főtörekvésem nem a szép kép, de a hű kép volt, melyet ha némikép elérnem sikerült, s ez által a tud. Akadémia által kitűzött nemes czélnak bármily csekély szolgálatot tehettem, fáradságom bő kárpótlásra talál.

and passed on to the next generation. The first of these is the fact that the population of the country is increasing rapidly. This is due to a number of factors, including a high birth rate and a low death rate. The second factor is the fact that the population is becoming more urbanized. This is due to the fact that people are moving from the countryside to the cities in search of better living conditions and employment opportunities.

The third factor is the fact that the population is becoming more educated. This is due to the fact that more people are attending school and universities. This has led to a higher level of literacy and a more skilled workforce. The fourth factor is the fact that the population is becoming more mobile. This is due to the fact that people are moving from one part of the country to another in search of better living conditions and employment opportunities.

The fifth factor is the fact that the population is becoming more diverse. This is due to the fact that people from different ethnic groups and countries are moving to the country. This has led to a more multicultural society. The sixth factor is the fact that the population is becoming more affluent. This is due to the fact that people are earning higher wages and have access to more goods and services.

The seventh factor is the fact that the population is becoming more health conscious. This is due to the fact that people are living longer and are more aware of their health. This has led to a higher level of health care and a more active lifestyle. The eighth factor is the fact that the population is becoming more environmentally conscious. This is due to the fact that people are becoming more aware of the impact of their actions on the environment.

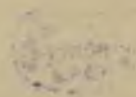
The ninth factor is the fact that the population is becoming more politically conscious. This is due to the fact that people are becoming more aware of their rights and responsibilities as citizens. This has led to a higher level of political participation and a more active role in society. The tenth factor is the fact that the population is becoming more socially conscious. This is due to the fact that people are becoming more aware of the needs of the less fortunate in society.

The eleventh factor is the fact that the population is becoming more technologically conscious. This is due to the fact that people are becoming more aware of the benefits of technology. This has led to a higher level of technological adoption and a more technologically advanced society. The twelfth factor is the fact that the population is becoming more environmentally conscious. This is due to the fact that people are becoming more aware of the impact of their actions on the environment.

The thirteenth factor is the fact that the population is becoming more health conscious. This is due to the fact that people are living longer and are more aware of their health. This has led to a higher level of health care and a more active lifestyle. The fourteenth factor is the fact that the population is becoming more environmentally conscious. This is due to the fact that people are becoming more aware of the impact of their actions on the environment.

The fifteenth factor is the fact that the population is becoming more politically conscious. This is due to the fact that people are becoming more aware of their rights and responsibilities as citizens. This has led to a higher level of political participation and a more active role in society. The sixteenth factor is the fact that the population is becoming more socially conscious. This is due to the fact that people are becoming more aware of the needs of the less fortunate in society.

MEGYEI MONOGRAFIÁK.

MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA A XIX. SZÁZAD VÉGÉN.

KÖZREBOCSÁTJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI
ÉS STATISZTIKAI BIZOTTSÁGA.

AZ ELSŐ KÖTET TARTALMA:

(Az egyes monografiák a zárjelben jegyzett árakon külön is megszerezhetők)

- I. † GRÜNWALD BÉLA: Zólyom megye . . . (30 kr.)
- II. SZMRECSÁNYI ARISZTID: Liptó megye (20 kr.)
- III. DR. PISZTÓRY MÓR: Pozsony városa .. . (50 kr.)
- IV. SVÁBY FRIGYES: Szepes megye (30 kr.)
- V. IFJ. KUBINYI MIKLÓS: Árva megye (40 kr.)

Az egész kötet ára 1 frt 50 kr.

BUDAPEST, 1892.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA